

**Univerzita Karlova**

**Filozofická fakulta**

Katedra jihoslovanských a balkanistických studií

# **Diplomová práce**

Bc. Regina Ivanova

**Morfologické relikty duálu v ruštině, češtině a srbštině**

Morphological relics of the dual in Russian, Czech and Serbian

Praha 2022

Vedoucí práce: PD Dr. phil. Markus Giger,  
mimořádný profesor Univerzity Karlovy

Děkuji PD Dr. phil. Markusu Gigerovi za odborné vedení závěrečné práce,  
poskytování rad a informačních podkladů.

**Prohlášení:**

Prohlašuji, že jsem bakalářskou/diplomovou/rigorózní/dizertační práci vypracoval/a samostatně, že jsem řádně citoval/a všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 25. července 2022

Jméno a příjmení

**Klíčová slova (česky)**

Morfologie, duál, srbský jazyk, český jazyk, ruský jazyk, gramatika

**Klíčová slova (anglicky):**

Morphology, dual, Serbian language, Czech language, Russian language, grammar

### **Abstrakt (česky)**

Diplomová práce se zabývá tématem morfologických relikтів duálu v ruštině, češtině a srbštině. Cílem práce je najít, probrat a popsat všechny nalezené relikty v těchto třech jazycích. Práce dává definici duálu a naznačuje příčiny jeho zániku a možnosti rozvoje v jazyce. Kromě toho v práci jsou informace o tom, jak vypadala kategorie duálu v praslovanštině ilustrované na základě dvojného čísla ve staroslověněštině a v jaké podobě se dodnes zachovává ve slovinštině a lužické srbštině. Součástí práce je i stručný popis relikтів ve všech slovanských jazycích, což dává právo tvrdit, že se nějaké relikty dají najít v současné slovanštině všude. Nejvíce jich lze vidět v názvech párových částí těla, skloňování, shodě a rekci číslovek. Potvrzuje to i podrobný výzkum vybraných tří jazyků – ruštiny, češtiny a srbštiny, jejichž duálové relikty tvoří praktickou část dané práce.

### **Abstract (in English)**

The master's thesis deals with the topic of morphological relics of the dual in Russian, Czech and Serbian. The aim of the work is to find, sort and describe all found relics in these three languages. The work gives a definition of the dual and indicates the causes of its disappearance and the possibilities of development in the language. In addition, the work contains information about what the dual category looked like in Proto-Slavic, illustrated on the basis of the dual number in Old Slavic, and in what form it is still preserved in Slovenian and Sorbian languages. The work also includes a brief description of relics in all Slavic languages, which gives the right to claim that some relics can be found everywhere in contemporary Slavic languages. Most of them can be seen in the names of paired parts of the body, declension and the concord and government of numerals. This is also confirmed by the detailed research of three selected languages – Russian, Czech and Serbian, whose dual relics form the practical part of the given work.

## OBSAH

|          |                                                                    |           |
|----------|--------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>1</b> | <b>ÚVOD .....</b>                                                  | <b>1</b>  |
| <b>2</b> | <b>POJETÍ DUÁLU .....</b>                                          | <b>2</b>  |
| <b>3</b> | <b>DUÁL VE STAROSLOVĚNŠTINĚ .....</b>                              | <b>5</b>  |
| <b>4</b> | <b>RELIKTY DUÁLU V SOUČASNÝCH SLOVANSKÝCH JAZYCÍCH.....</b>        | <b>14</b> |
| <b>5</b> | <b>RELIKTY DUÁLU V ČEŠTINĚ.....</b>                                | <b>24</b> |
| 5.1      | RELIKTY VE SKLOŇOVÁNÍ SLOV RUKA A NOHA .....                       | 24        |
| 5.2      | RELIKTY VE SKLOŇOVÁNÍ SLOV OKO A UCHO .....                        | 26        |
| 5.3      | RELIKTY VE SKLOŇOVÁNÍ SLOV KOLENO, RAMENO A PRSO/PRS.....          | 29        |
| 5.4      | RELIKTY VE SKLOŇOVÁNÍ SLOV DVA, DVĚ, OBA, OBĚ A JINÝCH<br>ČÍSLOVEK | 31        |
| 5.5      | ROZŠÍŘOVÁNÍ DUÁLU DO OBECNÉ ČEŠTINY .....                          | 32        |
| <b>6</b> | <b>RELIKTY DUÁLU V RUŠTINĚ.....</b>                                | <b>33</b> |
| 6.1      | RELIKTY DUÁLU V NÁZVECH ČÁSTÍ TĚLA .....                           | 34        |
| 6.2      | RELIKTY DUÁLU V ČÍSLOVKÁCH .....                                   | 37        |
| 6.3      | RELIKTY V JINÝCH KVANTIFIKAČNÍCH SPOJENÍCH .....                   | 38        |
| <b>7</b> | <b>RELIKTY DUÁLU V SRBŠTINĚ .....</b>                              | <b>43</b> |
| 7.1      | RELIKTY V NÁZVECH ČÁSTÍ TĚLA .....                                 | 44        |
| 7.2      | RELIKTY DUÁLU U JINÝCH SUBSTANTIV .....                            | 46        |
| 7.3      | RELIKTY DUÁLU V ČÍSLOVKÁCH .....                                   | 47        |
| <b>8</b> | <b>ZÁVĚR .....</b>                                                 | <b>52</b> |
| <b>9</b> | <b>SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY .....</b>                             | <b>54</b> |

## Předmluva

Tato práce je zamýšlena jako vyhledávání a popis reliktního duálu v několika současných slovanských jazycích, a to v češtině, ruštině a srbštině. Výběr daného tématu je zdůvodněn především tím, že slovanské jazyky představují poměrně úzkou specializaci v lingvistice. Kromě toho existuje jen nevelké množství výzkumů zaměřených právě na téma duálu, který zmizel ve většině slovanských jazyků. Můžeme mezi ně zařadit práci Belice z roku 1932, Dostála (1954), jehož publikace je zaměřena ve velké míře na vývoj duálu v polštině. Téma duálu ve slovanštině je probráno i v bakalářské práci Adamovičové (2011), která však nejvíc popisuje češtinu, slovinštinu a lužickou srbštinu. Tím, že se duál jako kategorie zachoval jen v slovinštině a lužické srbštině, lze vysvětlit zaměřenost většiny prací o dvojném čísle na tyto dva jazyky. Je mnoho článků slovinských autorů o slovinštině (Derganc 1993, i když je ruština probírána také, v dílech Jakop 2010 a 2012). Mimo jiné Žolobov (1998) popsal rozvoj této kategorie v ruštině. Nejčastěji jsou relikty duálu zmiňovány jen okrajově několika slovy v opisných gramatikách (Piper, Klajn 2013, Klajn 2003, Cvrček 2015, Шведова 1980, Bartoň 2019 a tak dále). V dalších pracích je téma duálu zmiňováno v kapitolách o čísle (Běličová 1998, Mihaljević 2014 a jiné). Daná práce nastiňuje existenci dvojnásobného čísla, ať už jen v podobě zbytků v omezeném počtu po jeho zániku jako kategorie. Díky přehledu duálu ve staroslověně a nástinu rozvoje této kategorie v každém ze tří zkoumaných jazyků se lze na duál podívat v průběhu celého jeho vývoje ve slovanštině. Výběrem jazyků nejde o ty případy, kde je duál zachován jako kategorie, ale o jeho relikty různého typu: ve tvarosloví, ve shodě a ve vazbách.

Daná práce obsahuje následující části: úvod, teoretickou část, praktickou část, závěr a seznam použité literatury.

V úvodu jsou dány obecné informace k vybrané tematice.

Teoretická část je rozdělena do tří kapitol: Pojetí duálu, Duál ve staroslověně, Relikty duálu v současných slovanských jazycích. První kapitola kategorii duálu definuje, nabízí jeho typologii, uvádí termíny spojené s duálem. Druhá kapitola popisuje to, jak vypadal duál ve staroslověnském jazyce. Ve třetí kapitole jsou zmiňovány některé relikty duálu ve všech slovanských jazycích s výjimkou češtiny, srbštiny a ruštiny.

Praktická část obsahuje rovněž tři kapitoly: Relikty duálu v češtině, Relikty duálu v ruštině, Relikty duálu v srbštině. Každá z nich dává krátký popis rozvoje kategorie duálu

a projednává pozůstatky dvojného čísla v konkrétním jazyce. Kromě vyhledávání v gramatikách výzkum probíhá také na základě práce s jazykovými korpusy.

V závěru se píše o dosažených výsledcích.

V seznamu literatury jsou vyjmenovány všechny zdroje, a to včetně knižních a internetových, které se citovaly a používaly v průběhu vypracování dané práce.

Jak v teoretické, tak v praktické části jsou používány následující metody:

- literární rešerše, která obsahuje studium literárních zdrojů informací týkajících se dané problematiky;
- srovnávání při výzkumu téže problematiky u několika autorů, kteří se k ní ve svých pracích vyjádřili. Kromě toho se srovnávají i relikty duálu v různých jazycích;
- analýza zahrnuje rozbor doložených gramatických jevů odkazujících na použití duálu v procesu rozvoje jazyků a ukazuje na fungování těchto jevů v současnosti. Kauzální analýza ukazuje, jakým způsobem se dané pozůstatky ocitly v současném jazyce.

Při výzkumu morfologických reliktní duálu v češtině, ruštině a srbštině bylo rozhodnuto, že do práce budou dodány i gramatické a syntaktické poznámky, které by měly ukazovat na správné fungování nalezených tvarů dvojného čísla ve větě. Navíc v některých případech důležitou roli hraje ortografie či fonetika, a to například v rozlišení tvarů v srbštině a chorvatštině.

Literatura je představena především pracemi ruských, srbských a českých autorů, ale i dalších slavistů, kteří se tématem gramatik, vývoje jazyků a číslem zabývali.

Pro danou práci byl zvolen harvardský způsob citování. Citace v textu je nepřímá.

# 1 Úvod

Jazyky se pořád vyvíjí, což můžeme vidět díky výzkumu toho, jak jazyk vypadal v průběhu své existence. V každém jazyce se objevuje něco nového, něco zase mizí. Díky nahlédnutí do gramatik a doložených písemných památníků a také rekonstrukci jazyka lze prozkoumat procesy, které jazyk prodělá během svého vývoje.

Tato diplomová práce se snaží nahlédnout do morfologické roviny slovanských jazyků, jmenovitě do kategorie čísla. V centru zájmu daného výzkumu je dvojné číslo, které zmizelo ve většině slovanských jazyků jako gramatická kategorie, zanechalo však po sobě některé stopy, které představují velký zájem. Kromě přehledu kategorie duálu ve staroslověně a dvou jazycích – slovinštině a lužické srbštině, kde se dvojné číslo zachovalo dodnes, tato práce zahrnuje stručný popis některých reliktních duálů v dalších jazycích. Především je ale tento výzkum zaměřen na prozkoumání morfologických pozůstatků duálu v češtině, ruštině a srbštině. Přestože jsou všechny tyto tři jazyky slovanské, každý z nich zapadá do jednoho ze tří odvětví: západoslovanské, východoslovanské či jihoslovanské jazykové podskupiny. Označení a popis těch reliktních duálů jsou cílem dané práce. Pro dosažení cíle práce jsou probrány gramatiky současných slovanských jazyků, stejně jako studie popisující vývoj duálu a proces jeho mizení. Předpokládá se, že nejvíce reliktních duálů bude nalezeno v číslovkách a podstatných jménech označujících párové části těla.

Toto téma se zdá aktuálním a důležitým pro slavistiku a lingvistiku, jelikož je poměrně málo prací, které by tato problematika zajímala. Kromě toho nebyly nalezeny studie, jejichž cílem by bylo probrání všech duálových reliktních duálů v současné ruštině a srbštině. Lze tak najít práci Žolobova (1998), jejíž tématem je rozvoj duálu v ruštině, Derganc (1993) porovnává duálové pozůstatky v ruštině a ve slovinštině, Mihaljević (2014) ukazuje na historický rozvoj kategorie duálu ve všech slovanských jazycích, některé gramatiky (Шведова 1980, Piper, Klajn 2013, Klajn 2003 a jiné) dávají jen krátké komentáře k duálovým reliktním duálům. V dané práci jsou dány, probrány a vysvětleny všechny relikty duálu nalezené v současné srbštině, ruštině a češtině. Tato diplomová práce by mohla pomoci především zájemcům o slavistiku, gramatiku slovanských jazyků a kategorii čísla. Zájemci se v ní mohou dozvědět více o této tematice a rozšířit tak svůj odborný přehled.

## 2 Pojetí duálu

Dvojné číslo, tzv. duál, je číslo, které označuje dvě jednotliviny, entity. Používá se při označování dvou předmětů nebo párových předmětů, pro vyjádření počtu dvou osob i věcí (Bartoň 2019: 4). Pojetí dvojnosti je v jazyce podporováno představou o párovosti předmětů. Duál je kategorie typická pro indoevropštinu obecně, existuje tak i v praslovanštině. S vývojem jazyka se ale tato kategorie v některých jazycích ztratí a spojuje se s pojetím množnosti (ИВАНОВ 1990: 274).

Číslo je jmenná kategorie, která se v indoevropských jazycích vztahuje především na podstatná jména, přídavná jména a zájmena. Číslo se však ve většině indoevropských jazyků ukazuje i na slovesech (Mihaljević 2014: 21). Na příkladech *Studentka často čte* a *Studentky často čtou* je vidět, že se predikát shoduje v čísle se subjektem, ne naopak. Koncovky jsou jedním z dostupných prostředků, které se ve slovanských jazycích používají pro vyjadřování rozdílů podle gramatického čísla (Dostál 1954: 5).

Podíváme-li se na vývoj gramatického čísla, je zajímavé, jak se tato kategorie mění a vyvíjí, popřípadě jak vzniká a zaniká. Předpokládá se, že nejstarší podoba indoevropštiny měla tři čísla: singulár, duál a plurál, a právě takovou strukturu převzala praslovanština a později z ní i staroslověnština (Mihaljević 2014: 21).

Praslovanský duál měl dva základní významy: párovost a dvojnost. Párovosymetrické předměty, obzvlášť části těla, se objevují jako jednota sestavená z párových předmětů. Ve dvojici označující párovost musí oba členy vyjadřovat stejnou hodnotu, mít stejnou kvalitu. Proto se nejčastěji duál objevuje u substantiv jako *oči, uši, ruce, nohy, kolena, prsa, ramena*, jelikož jsou jedním orgánem (Dostál 1954: 9). Jedna z teorií se opírá o to, že právě pojem párovosti, tedy označení párovosymetrických předmětů, je spojen se vznikem duálu, ale jeho používání s číslem *dva* pro označení jiných dvou předmětů neopodstatněných pojmem párovosti se pokládá za sekundární jev (Mihaljević 2014: 26). Stejný názor se zdá nejpravděpodobnějším i Dostálovi (Dostál 1954: 9). Podle této teorie proměnilo dvojné číslo svůj původní význam, a ovlivnilo tak časem celé skloňování a časování.

Lze rovněž mluvit o dalších číslech, jako je triál, kvartál, pentál, případně i další, protože podobně jako duál mají určitou důležitost při počítání věcí v našem okolí. Nebyly pro ně však vytvořeny zvláštní kategorie v gramatikách indoevropských jazyků (Dostál 1954: 8, 11).

Srbský lingvista Aleksandar Belić vyznačuje dva typy duálu: svobodný a spojený (srbsky *slobodni* a *vezani*) (Belić 1932: 54). Svobodný duál označuje párové předměty, které se používají bez číslovek *dva* a *oba*. Spojený duál závisí na číslovce *dva* a používá se pro jakékoliv dva předměty. Ve většině slovanských jazyků tedy spojený duál zmizel, kdežto svobodný duál se zachoval jen v některých modifikovaných tvarech názvů částí těla aj. Tím, že jsou ve slovanských jazycích tvary dvojného čísla časem vytlačovány a nahrazovány tvary plurálovými, se slovanština shoduje s vývojem jiných indoevropských jazyků (Dostál 1954: 17).

Tradičně se předpokládá, že ve slovanských jazycích začal mizet nejdříve svobodný duál (viz Kapitola 4, kde se na příkladu slovinštiny ukazuje, že se i tam svobodný duál většinou nepoužívá). Příklady toho jsou zaznamenány již v nejstarších slovanských textech (Mihaljević 2014: 28).

Po ztrátě duálu v jazyce jsou podle Mihaljeviće dvě možnosti vývoje tvarů, které dříve vyjadřovaly duál. První možnost je ztráta formy a funkce ve spojeném duálu. Jazyk neztrácí pouze duál jako zvláštní kategorii se zvláštním významem, nýbrž se ztrácí všechny duálové tvary. Druhou možností je, když spojený duál už neplní svou funkci, ale tvary se zachovávají a používají se jinak pro tvoření nové kategorie neboli podkategorie v kategorii plurálu (Mihaljević 2014: 33).

Je nutné uvést, co je paukál. Je to číslo, které referuje k několika málo jednotkám, a právě proto on může být příkladem podkategorie v plurálu (Karlík, Večerka 2017) rozvinuté výsledkem výskytu starých duálových tvarů v nové funkci v rámci množného čísla. Přestože se název takové kategorie spíše nevztahuje na slovanské jazyky, nýbrž na jiné jazykové skupiny, malý počet něčeho je určitě dost vhodným pojmenováním pro pravidla použití číslovek v takových spojeních. Tento termín se používá například i ve slavistické studii Mihaljeviće (2014).

Mihaljević tvrdí, že se paukál rozšířil pouze do číslovek *dva*, *tři*, *čtyři* proto, že se tyto tři číslovky v porovnání s dalšími číslovkami skloňovaly různými způsoby (Mihaljević 2014: 33–34). Na příklad *дѣва, дѣвѣ, дѣвѣ* se ve staroslověně skloňovalo jako *тъ, та, то* (což bude ukázáno níže), *трыѣ/иѣ, три, три* a *четыре, четири, четири* měly koncovky jako i-kmenová substantiva v plurálu, kdežto číslovka *пять* a všechny další, alespoň částečně, se skloňovaly jako tvary jednotného čísla i-kmenové deklinace (s výjimkou desítek, číslovek *съто, тысащи / тысѣщи*) (Bartoň 2019: 46). Kromě toho se liší *dva*, *tři*,

*čtyři* také tím, s čím se pojí: *дѣва* má po sobě nominativ duálu, *трыѣ* a *четыре* – nominativ plurálu, a *пять* a další – genitiv plurálu (Селищев 1952: 143).

Mihaljević s odkazem na Pražskou lingvistickou školu a práce Helmuta Fasske (1968) popisuje tři stupně v procesu ztráty duálu (Mihaljević 2014: 34–35).

První je ztráta relevantnosti duálu. Často je dvojnost jasná díky mimojazykovým faktům nebo díky jazykovému okolí daného slova, proto označení dvojnosti pomocí duálových tvarů je ve velké míře nadbytečné a zní jako pleonasmus. Tvary duálu a plurálu se nezaměňují bez omezení, na dané etapě se tvary duálové mohou zaměňovat tvary plurálovými, naopak zase nikoli. Možnost a nutnost použití duálu se zmenšuje, ale neztrácí se.

Druhý stupeň je ztráta funkce neboli neutralizace. Znamená odstranění rozdílu mezi dvěma členy protikladu. Tím se ztrácí i kategorie. Neutralizace má dvě možnosti. První je taková, že se obě možnosti tvarů používají nezávisle a neuspořádaně. Druhá spočívá v tom, že se duálové tvary zcela ztrácí a zůstávají tak pouze tvary plurálové.

Za druhou možnost, což je současně i třetím stupněm ztráty duálu, lze pokládat ztrátu tvarů.

Podle Mihaljeviće všechny tři stupně rozvoje dvojného čísla můžeme pozorovat v současných slovanských jazycích. O tom, jak vypadá duál, případně jeho relikty, bude pojednáno dále.

### 3 Duál ve staroslověnině

Abychom lépe porozuměli tomu, jak se duál jako kategorie a duálové tvary vyvíjely v současných živých slovanských jazycích, obrátíme se na jeden mrtvý slovanský jazyk, a to na jazyk staroslověnský. Protože staroslověnština nejdůsledněji zachovává procesy, které předcházely písemné době rozvoje slovanštiny, má ve své gramatice všechny tvary doložené nanejvýše přibližně těm, které byly v praslovanštině. Jelikož je praslovanština rekonstruovaný jazyk, nejsou doloženy žádné textové památky v tomto jazyce, kdežto staroslověnština je představena mnoha písemnými záznamy, které demonstrují důsledné a reálné použití různých gramatických a jiných jevů, včetně tvarů duálu, který v rámci dané práce představuje největší zájem. Navíc se uvažuje o tom, že ve staroslověnině došlo k novému, sekundárnímu rozkvětu duálu (Dostál 1954: 13).

Gramatický systém staroslověnině se popisuje na základě doložených textů. Zdá se důležité to podotknout, jelikož se určitě ve značně omezeném množství textů (zvláště ve srovnání s možnostmi, které máme u stále živých slovanských jazyků) nedají dokládat všechny možné tvary všech možných slov. Z toho vyplývá, v případě, že konkrétní tvar není doložen v památkách, které jsou k dispozici a které byly dosud nalezeny, takový tvar se v gramatice nezaznamenává jako existující. Dá se jenom předpokládat, že tento tvar existoval, ale není možné jej doložit. Pro takové předpoklady se používají různá označení. Na příklad v praslovanštině všechny tvary jsou uvedeny se symbolem \* vpředu. Ve staroslověnině kromě tohoto znaku jsou používány i slovní poznámky, že takový tvar není doložen.

Základem pro texty, které vznikaly ve staroslověnině, byly latinské a řecké historické dokumenty a hagiografie (Селищев 1951: 7). V latině jsou rozlišována pouze dvě čísla: singulár a plurál, a předpokládá se, že duál zanikl již v období předhistorickém (Dostál 1954: 13), kdežto v řeckém jazyce jsou tři čísla, tedy včetně duálu, ačkoliv duálové tvary často mají plurálový význam (Соболевский 2000: 14) a užití duálu se liší v různých dialektech tohoto jazyka nebo spíše má slohové zabarvení – užívá se například v básnickém jazyce. V řečtině novozákonní se dvojné číslo nevyskytuje vůbec (Dostál 1954: 13). Při překladu textů do staroslověnině se důsledně dodržovaly i gramatické zvláštnosti toho jazyka, z kterého překlad vznikl. Proto občas v komentovaných staroslověnských textech lze vidět poznámky o originálním textu a o tom, k čemu během

překladu mohlo dojít a proč tedy máme ten či onen výsledek v přeloženém textu (Селищев 1951: 29).

Abychom se i dále v této práci mohli opírat o staroslověnský gramatický systém, který slouží jako zdroj duálu ve starší slovanštině, je nutné tady uvést tabulky, na které níže budeme odkazovat. Každá z nich by měla demonstrovat konkrétní typ skloňování. Protože cílem dané práce je prozkoumání duálu, uvádějí se pouze části tabulek s duálovými tvary, které se objevují u všech ohebných slovních druhů ve staroslověnině, totiž u podstatných jmen, přídavných jmen, zájmen a sloves. Všechny deklinace a částečně i konjugace uvedené dále jsou převzaty z učebnice Klasická staroslověnština Josefa Bartoňe vydané v Praze v roce 2019 (Bartoň 2019).

Tabulka 1.

Skloňování substantiv o-kmenové deklinace (maskulina) – vzor раба

|                              |        |
|------------------------------|--------|
| pád                          |        |
| Nominativ, akuzativ, vokativ | раба   |
| Genitiv, lokál               | рабоу  |
| Dativ, instrumentál          | рабома |

Tabulka 2.

Skloňování substantiv o-kmenové deklinace (neutra) – vzor лѣто

|                              |        |
|------------------------------|--------|
| pád                          |        |
| Nominativ, akuzativ, vokativ | лѣтѣ   |
| Genitiv, lokál               | лѣтоу  |
| Dativ, instrumentál          | лѣтома |

Probíhají zde i palatalizace velárních souhlásek před určitými koncovkami v nominativu-akuzativu-vokativu: к > ц, г > с (з), х > с, na příklad: иго > исѣ (изѣ) (Bartoň 2019: 6).

Tabulka 3.

Skloňování substantiv a-kmenové deklinace – vzor жена

|                              |      |
|------------------------------|------|
| pád                          |      |
| Nominativ, akuzativ, vokativ | женѣ |

|                     |        |
|---------------------|--------|
| Genitiv, lokál      | женоу  |
| Dativ, instrumentál | женама |

Platí zde stejné pravidlo o palatalizaci, na příklad: моюха – моюсѣ.

Jmenné skloňování o- a a-kmenových adjektiv je stejné jako skloňování substantiva příslušného rodu. Na příklad přídavné jméno добръ, добра, добро se deklinuje jako рабъ, жена, лѣто (Bartoň 2019: 9).

Tabulka 4.

Skloňování substantiv jo-kmenové deklinace (maskulina) – vzor мжжъ

|                              |        |
|------------------------------|--------|
| pád                          |        |
| Nominativ, akuzativ, vokativ | мжжа   |
| Genitiv, lokál               | мжжоу  |
| Dativ, instrumentál          | мжжема |

Tabulka 5.

Skloňování substantiv ъjo-kmenové deklinace (maskulina) – vzor жрѣбы/ии

|                              |               |
|------------------------------|---------------|
| pád                          |               |
| Nominativ, akuzativ, vokativ | жрѣбы/иа      |
| Genitiv, lokál               | жрѣбыю/ию     |
| Dativ, instrumentál          | жрѣбыема/иѣма |

Tabulka 6.

Skloňování substantiv jo-kmenové deklinace (neutra) – vzor съньмище

|                              |            |
|------------------------------|------------|
| pád                          |            |
| Nominativ, akuzativ, vokativ | съньмищи   |
| Genitiv, lokál               | съньмищоу  |
| Dativ, instrumentál          | съньмищема |

Tabulka 7.

Skloňování substantiv ъjo-kmenové deklinace (neutra) – vzor знаменьѣ/иѣ

|                              |             |
|------------------------------|-------------|
| pád                          |             |
| Nominativ, akuzativ, vokativ | знаменьѣ/иѣ |

|                     |                 |
|---------------------|-----------------|
| Genitiv, lokál      | знаменью/ию     |
| Dativ, instrumentál | знаменьѣма/иѣма |

Tabulka 8.

Skloňování substantiv ja-kmenové deklinace – vzor доуша

|                              |         |
|------------------------------|---------|
| pád                          |         |
| Nominativ, akuzativ, vokativ | доуши   |
| Genitiv, lokál               | доушоу  |
| Dativ, instrumentál          | доушама |

Tabulka 9.

Skloňování substantiv ъja-kmenové deklinace – vzor змыа/иа

|                              |             |
|------------------------------|-------------|
| pád                          |             |
| Nominativ, akuzativ, vokativ | змыи/ии     |
| Genitiv, lokál               | змыю/ию     |
| Dativ, instrumentál          | змыама/иама |

Jmenné skloňování adjektiv jo- a ja-kmenových adjektiv je stejné jako skloňování substantiva příslušného rodu. Na příklad пѣшь, пѣша, пѣше se deklinuje jako мжжѣ, доуша, съньмище (Bartoň 2019: 16).

Tabulka 10.

Skloňování substantiv i-kmenové deklinace – vzor кость

| pád                          | Duál      | Plurál   |
|------------------------------|-----------|----------|
| Nominativ, akuzativ, vokativ | кости     | кости    |
| Genitiv                      | костью/ию | кости/ии |
| Dativ                        | костьма   | костьмѣ  |
| Lokál                        | костью/ию | костьхѣ  |
| Instrumentál                 | костьма   | костью   |

K tomuto typu patří i číslovka триѣ, три, три, která má plurálové koncovky skloňovacího typu i-kmenové deklinace (Bartoň 2019: 46). Proto se spolu s duálovými tady uvádí i plurálové koncovky.

Tabulka 11.

Skloňování substantiv u-kmenové deklinace – vzor сынъ

|                              |         |
|------------------------------|---------|
| пád                          |         |
| Nominativ, akuzativ, vokativ | сыны    |
| Genitiv, lokál               | сыновоу |
| Dativ, instrumentál          | сынъма  |

Tabulka 12.

Skloňování substantiv nt-kmenové deklinace – vzor отроча

|                              |            |
|------------------------------|------------|
| пád                          |            |
| Nominativ, akuzativ, vokativ | отрочатъ   |
| Genitiv, lokál               | отрочаѡу   |
| Dativ, instrumentál          | отрочатъма |

Tabulka 13.

Skloňování substantiv n-kmenové deklinace – vzor имя

|                              |         |
|------------------------------|---------|
| пád                          |         |
| Nominativ, akuzativ, vokativ | именъ   |
| Genitiv, lokál               | именоу  |
| Dativ, instrumentál          | именъма |

Tabulka 14.

Skloňování substantiv s-kmenové deklinace – vzor тѣло

|                              |          |
|------------------------------|----------|
| Пád                          |          |
| Nominativ, akuzativ, vokativ | тѣлесѣ   |
| Genitiv, lokál               | тѣлесоу  |
| Dativ, instrumentál          | тѣлесъма |

K tomuto typu skloňování patří i dvě podstatná jména, a to око, очеce a оухо, оушеce, která pro nás představují velký zájem, jelikož velmi často právě v těchto dvou slovech slovanské jazyky zachovávají stopy duálu. Je nutné říct, že tvary duálu těchto slov se přiklánějí k i-kmenům, proto zde uvedeme samostatnou tabulku pro jejich duál. Je

zajímavé, že v historickém období rozvoje slovanských jazyků lze pozorovat u slov označující párové části těla použití jejich duálových tvarů i pro význam plurálu (Dostál 1954: 6).

Tabulka 15.

Skloňování substantiv око a оухо

| Pád                          |                        |
|------------------------------|------------------------|
| Nominativ, akuzativ, vokativ | очи, оуши              |
| Genitiv, lokál               | очью/очию, оушью/оушию |
| Dativ, instrumentál          | очима, ушима           |

Tabulka 16.

Skloňování substantiv n-kmenové deklinace – vzor камы

| Pád                          |          |
|------------------------------|----------|
| Nominativ, akuzativ, vokativ | камени   |
| Genitiv, lokál               | каменоу  |
| Dativ, instrumentál          | каменьма |

U skloňování substantiv r-kmenové deklinace typu мати, kam kromě něj patří jen jedno další substantivum дъщи, je poznamenáno, že tvary duálu nejsou v památkách doloženy. Stejnou poznámku najdeme u substantiv ѣв-kmenové deklinace typu цръкы.

Tabulka 17.

Skloňování zájmen \*jъ, \*ja, \*je

| Pád                 |                                                      |
|---------------------|------------------------------------------------------|
| Nominativ, akuzativ | *ja (mužský rod), *ji (ženský rod), *ji (střednírod) |
| Genitiv, lokál      | ѣю                                                   |
| Dativ, instrumentál | Има                                                  |

Tabulka 18.

Skloňování zájmen bezrodých (osobních)

| Pád | 1. osoba | 2. osoba |
|-----|----------|----------|
|-----|----------|----------|

|                     |      |      |
|---------------------|------|------|
| Nominativ           | вѣ   | ва   |
| Genitiv, lokál      | наю  | ваю  |
| Dativ, instrumentál | нама | вама |
| Akuzativ            | на   | ва   |

Tabulka 19.

Skloňování zájmen тѣ, та, то

|                     |                                                    |
|---------------------|----------------------------------------------------|
| Pád                 |                                                    |
| Nominativ, akuzativ | та (mužský rod), тѣ (ženský rod), тѣ (střední rod) |
| Genitiv, lokál      | тою                                                |
| Dativ, instrumentál | тѣма                                               |

K tomuto skloňování patří také číslovky дѣва a оба, které jsou pro nás velmi důležité, jelikož jejich tvary jsou přímým doložením dvojného čísla ve všech slovanských jazycích. Tyto dvě číslovky právě z důvodu, který vyplývá z jejich významu tak, že mohou označovat jen počet 2, mají ve svém skloňování původně jen tvary duálové (Mihaljević 2014: 105).

Tabulka 20.

Skloňování zájmen съ, си, се

|                     |                                                     |
|---------------------|-----------------------------------------------------|
| Pád                 |                                                     |
| Nominativ, akuzativ | сяа (mužský rod), си (ženský rod), си (střední rod) |
| Genitiv, lokál      | сею                                                 |
| Dativ, instrumentál | сима                                                |

Číslovka четыре, четыри, четыри se zčásti skloňuje jako konsonantické kmeny, zčásti jako i-kmeny v plurálu (Bartoň 2019: 46).

Deklinace dalších číslovek nepředstavuje pro nás natolik velký zájem, proto je tady nevkládáme.

Tabulka 21.

Složené skloňování o- a a-kmenových adjektiv

|                     |                                                                     |
|---------------------|---------------------------------------------------------------------|
| Pád                 |                                                                     |
| Nominativ, akuzativ | добраа (mužský rod), добраѣи (ženský rod),<br>добраѣи (střední rod) |
| Genitiv, lokál      | доброую                                                             |
| Dativ, instrumentál | добрыима                                                            |

Tabulka 22.

Složené skloňování jo- a ja-kmenových adjektiv

|                     |                                                                |
|---------------------|----------------------------------------------------------------|
| Pád                 |                                                                |
| Nominativ, akuzativ | пѣшаа (mužský rod), пѣшии (ženský rod),<br>пѣшии (střední rod) |
| Genitiv, lokál      | пѣшоую                                                         |
| Dativ, instrumentál | пѣшиима                                                        |

Skloňování komparativ adjektiv se zde neuvádí, protože se moc neodlišuje od skloňování prvního stupně adjektiv a druhý stupeň níže pojednáván nebude.

Po přehledu deklinace jmenných slovních druhů ve staroslověštině v duálu lze najít nějaké podobnosti. Je to například vždy shoda tvarů pro několik pádů: jeden tvar je totožný pro nominativ, akuzativ a vokativ, druhý pro genitiv a lokál a třetí pro dativ a instrumentál. Ten druhý tvar pro genitiv a lokál vždy končí buď na -ou, anebo na -ю/ию v závislosti na typu skloňování. Dnes bychom to nazvali podle toho, jestli je substantivum tvrdého nebo měkkého typu skloňování; tudíž tu koncovku můžeme označit jako dlouhé *u* pro všechny staroslověšské skloňovací typy (Бошковић 1990: 165). Třetí tvar, vždy shodný v dativu a instrumentálu, má u všech typů substantiv zakončení -ма (Бошковић 1990: 166) jen s různými samohláskami před ním též v závislosti na typu skloňování. O těchto shodách mezi pády dvojnásobného čísla píše i Mihaljević: dá se říct, že indoevropský prajazyk v duálu měl čtyři tvary, protože některé byly totožné, jmenovitě: nominativ, akuzativ a vokativ, potom genitiv i ablativ, dále dativ a instrumentál. Ablativ je pád s významem zbavení, odnětí, rozdělení. Z indoevropských jazyků se zachoval například v latině, ale v praslovanštině neexistoval (Mihaljević 2014: 37). Podle Dostála to, že máme fakticky jen tři duálové tvary namísto sedmi pádů, znamená, že kategorie duálu není plně rozvinuta (Dostál 1954: 5).

Seliščev píše, že nominativ-akuzativ neuter s koncovkou ѣ (лѣтъ) je praslovanskou koncovkou oi, po měkké souhlásce se však mění na и (съньмищи) (Селищев 1952: 92).

Tabulka 23.

Slovesa nezachovávají stopy duálu ve většině současných slovanských jazyků. Výjimkou jsou lužická srbština a slovinština, které zachovávají duál a o kterých bude pojednáno níže. Časování proto není tak důležitou součástí ukázky dvojného čísla ve staroslověnině, ačkoliv ho ten daný jazyk zachovává ve všech slovesných tvarech, které rozlišují číslo, proto tady uvedeme jen krátký příklad toho, jak duálové koncovky u slovesných tvarů vypadají.

| Osoba | быти | просити (přítomný čas sloves IV. třídy) | зъвати (imperfektum) |
|-------|------|-----------------------------------------|----------------------|
| První | ѣсѣѣ | просивѣ                                 | зъвааховѣ            |
| Druhá | ѣста | просита                                 | зъваашета            |
| Třetí | ѣсте | просите                                 | зъваашете            |

Už na základě těchto tří ukázek si lze všimnout toho, že zakončení tvaru v první osobě je vždy -ѣ, v druhé osobě -та, v třetí osobě -те, a to je z oblasti časování pro náš výzkum dostačující.

## 4 Relikty duálu v současných slovanských jazycích

V dnešní době ve většině slovanských jazyků jsou rozlišována pouze dvě čísla: jednotné a množné. Ačkoli v nich duál existoval, byl spolu s plurálem v protikladu singuláru, a proto se význam párovosti většinou spojil s plurálem. Je i logické to předpokládat: pro současného mluvčího těchto jazyků je samozřejmé, že dvě jednotliviny jsou každopádně více než jedna, proto se v takových případech mluví o plurálu. Nikoho ani nenapadne, že dva předměty lze pojmout jako něco odlišného, než je množina. Dvojice entit je chápána jako plurál, což je poznat na shodě přívlastku a přísudku například v češtině: *Petr čte*, ale *Petr a Pavel čtou*, *Kluk čte*, *Dva kluci čtou*, *Tři kluci čtou*, *Jeden velký kluk*, *Dva velcí kluci*, *Tři velcí kluci*.

Podle popisů dvou možností rozvoje kategorie duálu ve slovanských jazycích lze rovněž do dvou skupin rozdělit současné jazyky, a dát tak komentář ke každému z nich.

Jelikož je kategorie čísla v současných slovanských jazycích budována na protikladu jednotnosti a množnosti, ve dvou jazycích, a to ve slovinštině a lužické srbštině, které zachovávají duál jako gramém kategorie čísla, je v té druhé kategorii množnosti patrný protiklad plurálu a duálu (Běličová 1998: 31). V dalších jazycích, které dvojné číslo jako kategorii nezachovaly, se však setkáme s pozůstatky této kategorie, ačkoliv se v současných gramatikách těchto jazyků jako samostatný gramém nevyčleňuje. Je zajímavostí i to, že baltská jazyková skupina, která je nejbližší slovanské, má též různý postoj k duálu: litevština duál zachovala, i když pouze v podobě dvou odlišných tvarů, lotyšština nikoli s výjimkou malého počtu reliktních (Dostál 1954: 14). Abychom se podívali na současný stav v jiných slovanských jazycích, obrátíme se na přístup Mihaljeviće k zániku tvarů dvojného čísla.

Podle Mihaljevićova přístupu k současnému stavu duálu v slovanských jazycích a jeho rozdělení do tří stupňů jeho ztráty, což bylo popsáno v předchozí kapitole, lze vidět v současných jazycích všechny tři stupně (Mihaljević 2014: 35).

První možnost, totiž ztrátu relevantnosti, pozorujeme ve slovinském a lužickosrbském jazyce. V obou těchto jazycích je dvojné číslo zachováno a používá se dodnes spolu s dalšími dvěma čísly.

Co se týče lužické srbštiny, ta zachovává duál ve všech slovních druzích, ačkoliv ani tento jazyk nemá plně rozvinuté paradigma pro dvojné číslo (Dostál 1954: 20). Uvádíme zde proto skloňování podstatných jmen, přídavných jmen, zájmen, číslovek a

sloves ve dvojném čísle. Všechny tabulky jsou převzaty z Nástinu porovnávací morfologie spisovných jazyků slovanských Běličové (Běličová 1998: 103-197). Je nutné poznamenat, že je o lužické srbštině pojednáno jen na základě horní lužičtiny kvůli nedostatku údajů o dolní lužičtině v práci Běličové, odkud jsou následující tabulky převzaty (Běličová 1998: 11). Je však uveden pouze jeden tvrdý typ skloňování u každého rodu, jelikož rozdíl mezi skloňovacími typy buď žádný není, nebo je minimální.

#### Duál v substantivech:

|                               | Mužský rod<br>personický | Mužský rod<br>nepersonický | Ženský rod | Střední rod |
|-------------------------------|--------------------------|----------------------------|------------|-------------|
| Nominativ                     | nanaj                    | wołaj                      | žonje      | słowje      |
| Genitiv                       | nanow                    | wołow                      | žonow      | słowow      |
| Akuzativ                      | nanow                    | wołaj                      | žonje      | słowje      |
| Dativ, lokál,<br>instrumentál | nanomaj                  | wołomaj                    | žonomaj    | słowomaj    |

Protože se v lužické srbštině maskulina nerozlišují jenom podle životnosti, ale také je u maskulin třetí podskupina – personický typ, je nutné podotknout, že v personickém typu se neshodují tvary nominativu a akuzativu (což je skutečností všech ostatních substantivních typů nepersonických, na příklad *wołaj*, *kijej*), ale je shoda tvarů genitivu s akuzativem (na příklad *nanow*). Tato poznámka se vztahuje na duál, plurál i na všechny jmenné slovní druhy. Stejně pozorujeme v polském skloňování, kde jsou v mužském rodu rozlišovány typy personický (*rodzaj męskoosobowy*), který má tvar *studentów* v akuzativu a genitivu plurálu, a nepersonický (*rodzaj niemęskoosobowy*) s tvary *barany* a *ploty* v akuzativu a nominativu plurálu. Ten lze rozdělit na životný (*rodzaj męskozwierzęcy*), který má akuzativ singuláru *barana* stejný jako genitiv, a neživotný (*rodzaj męskorzeczowy*), kde je akuzativ singuláru stejný jako nominativ (*plot*).

#### Duál v přídavných jménech:

|               | Mužský rod personický | Mužský rod nepersonický, ženský, střední |
|---------------|-----------------------|------------------------------------------|
| Nominativ     | dobraj                | dobrej                                   |
| Genitiv       | dobreju               | dobreju                                  |
| Dativ, lokál, | dobrymaj              | dobrymaj                                 |

|              |         |        |
|--------------|---------|--------|
| instrumentál |         |        |
| Akuzativ     | dobreju | dobrej |

Ze zájmen uvedeme pouze osobní, protože koncovky posesivních a ukazovacích se neliší od osobních.

Duál v zájmenech:

|                     |       |       | Mužský rod<br>personický | Mužský rod nepersonický,<br>ženský, střední |
|---------------------|-------|-------|--------------------------|---------------------------------------------|
| Nominativ           | mój   | wój   | wonaj                    | wonej                                       |
| Genitiv             | naju  | waju  | jeju/njeju               | jeju/njeju                                  |
| Dativ               | namaj | wamaj | jimaj/nimaj              | jimaj/nimaj                                 |
| Akuzativ            | naju  | waju  | jeju/njeju               | jej/njej                                    |
| Lokál, instrumentál | namaj | wamaj | nimaj                    | nimaj                                       |

Duál v číslovkách – tady z logických důvodů uvádíme jenom skloňování číslovky *dwaj, dvě*:

|                            | Mužský rod                                 | Ženský, střední rod |
|----------------------------|--------------------------------------------|---------------------|
| Nominativ                  | dwaj                                       | dwě                 |
| Genitiv                    | dweju                                      | dweju               |
| Dativ, lokál, instrumentál | dwěmaj                                     | dwěmaj              |
| Akuzativ                   | dweju (personický),<br>dwaj (nepersonický) | dwě                 |

Duál ve slovesech – uvedeme ze sloves pouze přítomné tvary jednoho slovesa, jelikož všechny ostatní časy všech časovacích typů mají stejné koncovky:

|          |                 |
|----------|-----------------|
| 1. osoba | pišemoj         |
| 2. osoba | pišetaj/pišetej |
| 3. osoba | pišetaj/pišetej |

Zakončení *-taj* a *-tej* v 2. a 3. osobě u sloves se vyskytují jako fakultativní varianty (Молдован 2005: 342).

Můžeme poznamenat, že všude u jmenných slovních druhů jsou v duálu rozlišovány pouze tři tvary. Jsou to vždy buď nominativ-akuzativ, genitiv, dativ-lokál-instrumentál nebo nominativ, genitiv-akuzativ, dativ-lokál-instrumentál v závislosti od rodu, což bylo popsáno a vysvětleno výše, přičemž je tvar dativ-lokál-instrumentál vždy se zakončením *-maj*. Mihaljević také tvrdí, že se zakončení *-j* stalo neutrálním označením dvojného čísla, přičemž to není praslovanský jev (Mihaljević 2014: 149). V genitivu (u mužského rodu personického i v akuzativu) s výjimkou substantiv se setkáváme vždy s zakončením *-ju*. Můžeme najít i další méně patrné shody. Je také důležité, že tvary genitivu plurálu a duálu substantiv jsou totožné (*nanow, wolow, žonow, slowow*). Tím můžeme uzavřít, že kvůli docela rozšířenému pádovému synkretismu je v lužické srbštině duálových tvarů přibližně o polovinu méně než tvarů singulárových a plurálových.

Jde-li o slovinštinu, je v ní duál také zachován. Pro ilustraci situace v tomto jazyce byla použita brožura *Oblake v oblakih* vydána Centrem slovinštiny jako druhého a cizího jazyka demonstrující základní slovní skloňování v slovinském jazyce (Knez 2016).

Duál substantiv a adjektiv vypadá takto:

|                        | Mužský rod                        | Ženský rod               | Střední rod                    |
|------------------------|-----------------------------------|--------------------------|--------------------------------|
| Nominativ,<br>akuzativ | nova telefona                     | novi prijateljici        | novi mesti                     |
| Genitiv                | novih<br>telefonov/prijateljjev   | novih prijateljic        | novih mest                     |
| Dativ,<br>instrumentál | novima<br>telefonoma/prijateljema | novima<br>prijateljicama | novima<br>mestoma/stanovanjema |
| Lokál                  | novih telefonih                   | novih prijateljicah      | novih mestih                   |

Tabulka zahrnuje jak tvrdé, tak měkké typy skloňování substantiv.

Je třeba zdůraznit, že nominativ-akuzativ maskulin pro studující slovinštiny jako cizího jazyka zní velmi podobně pro ty, kteří umí srbsky a rusky. Později uvidíme danou duálovou koncovku i v těchto dvou jazycích, ačkoliv se v nich nejedná o duálovou koncovku a má jinou distribuci.

Co se týče dalších tvarů, ve všech třech rodech genitiv a lokál duálu je vždy totožný s genitivem a lokálem plurálu, a to jak u substantiv, tak u adjektiv (na rozdíl od horní lužické srbštiny) (Jakop 2012: 351). Dativ duálu lze také porovnat s dativem plurálu, protože se k duálovým koncovkám, na rozdíl od plurálových, dodává jenom *-a* (duál: *novima telefonoma* a plurál: *novim telefonom*).

Uvedeme dále skloňování osobních zájmen v duálu:

|                          | První osoba                              | Druhá osoba                              | Třetí osoba                                          |
|--------------------------|------------------------------------------|------------------------------------------|------------------------------------------------------|
| Nominativ                | midva (mužský rod)<br>medve (ženský rod) | vidva (mužský rod)<br>vedve (ženský rod) | onadva (mužský rod)<br>onidve (ženský a střední rod) |
| Genitiv, akuzativ, lokál | naju                                     | vaju                                     | ju, njiju                                            |
| Dativ, instrumentál      | nama                                     | vama                                     | jima, njima                                          |

Je patrné, že osobní zájmena v první a druhé osobě jsou tvořena jako kombinace etymologicky plurálových tvarů zájmen *mi/me*, *vi/ve* a číslovky *dva/dve*, což je charakteristické pro většinu slovinských dialektů (Jakop 2012: 355). Neplatí to ale pro zájmena ve třetí osobě, kde najdeme první část složeniny *ona-* a *oni-* už s duálovými koncovkami (můžeme je porovnat na příklad s koncovkami u substantiv – *telefona* jako *ona*, *prijateljici* a *mesti* jako *oni*). Stejná poznámka s dodáváním zakončení *-a* k plurálovým tvarům dativu platí i u zájmen, stejně jako u substantiv a adjektiv. Tvary genitivu a akuzativu můžeme porovnat s tvary v lužické srbštině (*naju* a *waju*), v které se už však lokál liší (splynul však s instrumentálem), kdežto ve slovinštině pádový synkretismus spatříme ve všech třech pádech.

Dále se uvádí skloňování číslovky *dva*, *dve*:

|                     | Mužský rod | Ženský a střední rod |
|---------------------|------------|----------------------|
| Nominativ, akuzativ | dva        | dve                  |
| Genitiv, lokál      | dveh       | dveh                 |
| Dativ, instrumentál | dvema      | dvema                |

Většina koncovek, totiž v nominativu-akuzativu a dativu-instrumentálu, je podobná češtině (*dva/dvě, dvěma*). Stejným způsobem se skloňuje i číslovka *oba, obe*.

Pro demonstraci duálu v slovesech stačí uvést časování slovesa *delati* v přítomném, minulém a budoucím čase ve dvojném čísle:

|             | Přítomný čas | Minulý čas                                                   | Budoucí čas                                                      |
|-------------|--------------|--------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------|
| První osoba | delava       | delala sva (mužský rod)<br>delali sva (ženský rod)           | delala bova (mužský rod)<br>delali bova (ženský rod)             |
| Druhá osoba | delata       | delala sta (mužský rod)<br>delali sta (ženský rod)           | delala bosta (mužský rod)<br>delali bosta (ženský rod)           |
| Třetí osoba | delata       | delala sta (mužský rod)<br>delali sta (ženský a střední rod) | delala bosta (mužský rod)<br>delali bosta (ženský a střední rod) |

Lze si všimnout totožnosti tvarů ve druhé a třetí osobě za výjimkou minulého přičestí, kde jsou různé koncovky v závislosti na rodu. Minulá přičestí mají koncovku shodnou s přídavným a podstatným jménem (*novi prijateljici sta bili, nova prijateljja sta bila, novi mesti sta bili*). V přítomném čase ve druhé a třetí osobě slovesa mají koncovku *-ta* za výjimkou tvarů slovesa *biti* – být a několika dalších sloves, u kterých je to zakončení *-sta* ve všech časech (v případě tvaru *sta* slovesa *biti* nejde o zakončení, ale o tvar).

Můžeme tak říct, že přestože je duál ve slovinštině zastoupen velkým množstvím tvarů, v mnoha případech každého skloňování a časování vidíme pádový synkretismus buď nějakých duálových tvarů jednoho slova mezi sebou, nebo dokonce i mezi jinými tvary dalšího čísla – plurálu.

Mimo jiné je ve slovinštině vyčleňováno mnoho dialektů, které jsou používány na celém území současného Slovinska, ale ne každý dialekt zachovává kategorii duálu. Podle Jakop ve spisovné slovinštině, která je nejvíce zastoupena v Lublani, lze vidět více pozůstatků dvojného čísla než v dialektech slovinského jazyka (Jakop 2012: 352). Na příklad místo tvarů genitivu-lokálu *dveh* se často setkáváme s tvarem *dvejih*, což je podle Jakop důsledkem kombinace praslovanského duálového tvaru *\*dъvoju* a plurálového zakončení *-h* (Jakop 2012: 356). Velmi často je duál zaměňován plurálem v tvarech nominativu-akuzativu ženského rodu. Na místě koncovky *-i* tak v substantivu uvidíme *-e*: *dve mize* místo *dve mizi* (Jakop 2012: 357). Ve slovesech si můžeme všimnout

koncovky první osoby, která zní jako *-va*, ale v Mariboru a Celji lze slyšet *-ma*: *boma, delama, sedima* (Jakop 2012: 358). Podle našeho předpokladu je to vlivem koncovky plurálu *-mo*: *bomo, delamo, sedimo*.

Zajímavostí je, jaká slova nezanechávají duálové skloňování. Jsou to většinou ta, která znamenají něco párového, na příklad názvy částí těla, které v mnoha dalších slovanských jazycích jako jediné nebo jako jedny z mála zachovávají stopy dvojného čísla. Protože je jasné, že zdravý člověk má dva párové orgány, není nutné zdůrazňovat, že se i v případech párových částí těla jedná o párovost, dvojnost. Proto takové příklady jako *Petrovi roki*

a *Petrove roke* mají víceméně stejný význam, a tak dvojné číslo začíná být nahrazované číslem množným (Derganc 1993: 210), proto druhá varianta zní přirozeněji. Stejný jev spatříme již ve starších slovanských textech (viz Kapitola 2). Můžou to být i další příklady, označující ve většině případů dvě entity. Máme proto v plurálu (právě místo duálu) *roke, ušesa* (tady i s rozšířením základu, který lze vidět ve staroslověnině a který níže spatříme s pejorativním zabarvením i v chorvatštině), *rokavice, nogavice, starši, dvojčki* (Jakop 2012: 75–76).

Druhou možnost jakožto ztrátu funkce lze spatřit v ostatních jihoslovanských jazycích (kromě slovinštiny) a v ruštině. Zachovávají se tak některé duálové formy, ale tvary dvojného čísla se zachovávají a používají jiným způsobem pro tvoření nové kategorie neboli podkategorie v kategorii množného čísla (Mihaljević 2014: 33).

Protože ruština a srbština, případně chorvatština nebo bosenština, budou rozebrány níže, obrátíme se na další jihoslovanské jazyky.

V bulharském jazyce se takový tvar vyskytuje ve spojení se všemi číslovkami, ale je omezen jen na substantiva mužského rodu, na příklad: *два пога, пет пога, седем орла* (Mihaljević 2014: 33). A proto to, co uvidíme v srbštině, jmenovitě zvláštní použití reliktní duálu po číslovkách malého kvantitativu, totiž 2–4, není úplně stejné jako v bulharštině, kde se tvary s duálovou flexí *-a* rozšířily do kombinací se všemi číslovkami. To se vztahuje nejen na číslovky, ale i na další kvantitativní konstrukce se slovy *няколко* a *колко*, na příklad: *няколко лева, колко учебника*. Přičemž se tento tvar vyskytuje pouze v kombinaci s neživotnými substantivy – bulharsky se daný tvar nazývá *бройна форма* (počítací tvar). Jde-li o plurálové konstrukce, kde se používá jen substantivum, vypadá takto: *учебници, моливи, хлябове* (s rozšířením základu jednoslabičných slov jako je slovo *хляб*). Stejně vypadá tvar s kvantifikátorem *много*: *много учебници, много моливи,*

*много хлябове*. Jinak je tomu však u substantiv mužského rodu označující osoby, kde je tendence k použití tvarů plurálových, nikoli tvarů původně duálových: *пет воїниці, петдесят учители*. S dalšími kvantifikátory nebo bez nich je to stejné: *адвокати, няколко адвокати*. Při použití číslovek 2–6 s osobami najdeme další tvar, kde se k původnímu tvaru číslovky dodává *-ма* nebo *-има*: *двама / трима / четирима / петима / шестима студенти*; k dalším číslovkám se už nic nepřidává: *седем / десет студенти* (Хаджиева 2006: 32). Podle Mirčeva ve staré bulharštině se tvar číslovky 2 pro dativ-instrumentál *дѣвѣма* (později *дѣвама*) začal používat v nominativu ve shodě s životnými maskuliny nebo pro pár muže a ženy; pak se tento tvar se zakončením *-ма* nebo *-има* vyskytuje i u dalších číslovek: *трима, четирима, петима, шестима* (Мирчев 1978: 194). Přičemž v současné bulharštině jsou možné dvě varianty u maskulin animat, které mají příponu *-еи, -ен, -ел*: *три орела / три орли, пет овена / пет овни* (Бěličová 1998: 32).

V makedonském jazyce uvidíme podobné tendence jako v bulharštině, a tak se většinou používají původně duálové tvary v mužském rodě, a to v životném a neživotném: *два дена, седум дена, два човека, два татка*. Tendence je však taková, že se tvar množného čísla mužského rodu rozšiřuje: *два дена / два дни, триста јунака / триста јунаци* (Бěličová 1998: 32).

Třetí možnost vývoje, tj. ztráta duálu, se projevuje ve ztrátě tvarů a je patrná v západoslovanských jazycích (kromě lužické srbštiny), běloruštině a ukrajinštině. Dá se předpokládat, že dva poslední uvedené jazyky také patří ke třetí skupině, jelikož u nich můžeme zřejmě mluvit o vlivu západoslovanských jazyků, zvláště polštiny. Přestože Mihaljević tvrdí, že nejsou žádné stopy dvojného čísla ve třetí skupině (Mihaljević 2014: 35), nějaké se však určitě dají najít.

Všechny výše zmíněné jazyky mají po číslovkách *dva, tři, čtyři* nominativ plurálu, nikoli genitiv singuláru. Tím je v nich ztracena jakákoliv možnost objevení duálových tvarů po číselných tvarech.

Co se týče reliktní duálu v ukrajinštině, v jazyce a jeho dialektech stále některé najdeme. Ve standardním jazyce substantiva druhé deklinace (feminina a maskulina se zakončením *-а*) mají ve spojení s číslovkami *два, три, чотири* přízvuk jako ve tvarech jednotného čísla, nikoli množného, na příklad: *дві рьку* (singulár *рька*, plurál *рьку*), *дві ба́бу* (singulár *ба́ба*, plurál *ба́бу*) (Mihaljević 2014: 33). Samozřejmě je, že i samotné

skloňování uvedených číslovek má v sobě stopy dvojného čísla, a to v instrumentálu. Zní totiž jako *двома, трьома, чотырма*. Ještě zajímavější je, že i další jednotky mají v instrumentálu zakončení *-ма* (*п'ятьма / п'ятьома, шістьма / шістьома* a tak dále) stejně jako desítky kromě *сорок* (*тридцятьма / тридцятьома, п'ятдесятьма / п'ятдесятьома* atd.). Stejně jako v některých dalších slovanských jazycích plurál slova *oko* má duálové tvary, totiž *очи / вічі, очей, очам, вічі / очі, очах, очима*; slovo *ухо* kromě duálových tvarů s typickou alternací v základě slova (*ух-* / *уш-*) má dvě možnosti pro plurál, a to pravidelné skloňování jako jiná substantiva středního rodu na *-о* (*уха*) a skloňování podle starého duálu, totiž se střídáním a typickými duálovými koncovkami (*ушш* atd.). Další pozůstatek najdeme v slově *плече*, jehož instrumentál plurálu je *плечима* (Běličová 1998: 176). Kromě toho Michal'čuk tvrdí, že relikty dvojného čísla typické pro západní skupinu nářečí ukrajinského jazyka jsou dost hojné: *дві очі, дві вусі, дві ноги, дві руки, дві слові* atd.; přičemž se spolu s tvarem *вусі* vyskytuje i *вуха* a taky *вуса* (pro vyjádření duálu) a *вуси* (pro vyjádření plurálu) (Михальчук 1872: 180).

Mluvíme-li o běloruštině, určitě najdeme relikty duálu ve skloňování číslovek, a jmenovitě v instrumentálu číslovek 2 až 4. Číslovka 2 pro mužský rod *два* má v instrumentálu *двума / двома*, pro ženský rod *дзве* má *дзвюма / дзвёма*. Podobné duálové zakončení *-ма* najdeme i u číslovek *тры* a *чатыры*, totiž instrumentál vypadá jako *трыма* a *чатырма*. Najdeme tak třeba i ve tvaru *дзвесце* relikv v tom, že druhá část *-це* má koncovku duálu (Běličová 1998: 170).

Když se podíváme na další západoslovanské jazyky s výjimkou češtiny, která bude rozebrána níže, v polských číslovkách spatříme takové koncovky číslovek 2–4 jako *dwoma* a také možnosti *dwiema* pouze pro ženský rod; *trzema, czterema*. To je rozšířeno i na použití dalších číslovek všude spolu s další možností, která nezahrnuje duálovou variantu koncovky. Lze to vidět jak u jednotek (*pięciu/pięcioma, dziewięciu / dziewięcioma* a tak dále), tak desítek (*czterdziestu / czterdziestoma, pięćdziesięciu / pięćdziesięcioma* a tak dále), tedy vlastně všechny číslovky od pěti až do nekonečna mají stejné skloňování (Garncarek 2009: 50). Substantiva s významem části těla mají alternace v kořeni slova, stejně jako ve staroslověnském, popřípadě v českém skloňování těch dvou slov: *oko* a *ucho*. Mají totiž v plurálu typické kmeny pro dvojné číslo *ocz-* a *usz-* a také koncovky, a proto nakonec všechny tvary vypadají takto (výsledky z Velkého slovníku polského jazyka, *Wielki słownik języka polskiego*): *oczy, oczu, oczom, oczy, oczami / oczyma, oczach; uszy, uszu* (tvar *uszów* je s poznámkou řídčeji), *uszom, uszy, uszami / uszyma, uszach*;

*uszach*. Je nutné podotknout, že plurálové tvary *oka* a *ucha* existují, ale používají se v přeneseném významu podobně jako v češtině (Kaproň-Charzyńska 2017: 73).

Ve slovenském jazyce podobné možnosti uvidíme v instrumentálu číslovek, kde se objevují následující tvary: *dvoma*, *troma* též s možnostmi *dvomi* a *tromi*. Číslovka *štyri* však už duálovou koncovku ztrácí: *štyrmi*, stejně jako další základní číslovky (Oravec, Bajzíkova, Furdík 1984: 100). Uvádí se, že ve slovenštině ve skloňování párových částí těla na rozdíl od češtiny relikty duálu nejsou s výjimkou duálového základu *oč-* a *uš-* (Sokolová 2005: 92). Ale Krátky slovník slovenského jazyka dává tvar *očí* v genitivu plurálu s poznámkou archaické (Kačala, Pisárčiková, Považaj 2003). Objevuje se však v plurálu typické skloňování pro neutra na *-o* v případech, když jde o přenesený význam, podobné je to v polštině a češtině.

Po krátkém přehledu vztahu všech současných slovanských jazyků k duálu lze vidět, že v každém z nich se dají najít různé relikty, a to většinou v názvech párových částí těla, v číslovkách a v jejich shodě s pády.

## 5 Relikty duálu v češtině

Čeština zachovává duál přibližně do 15. století. V 15. a 16. století už najdeme pouze málo pozůstatků duálu v textech psaných. Dá se proto předpokládat, že i v mluveném jazyce duál zaniká, však pomaleji než v psaném jazyce (Cvrček 2015: 39).

V češtině jsou relikty duálu pozorovány především ve tvarech párových částí těla, a to u slov *oko*, *ucho*, *ruka*, *noha*, *kolena*, *ramena*, *prsa*. Tvary dvojného čísla, které v paradigmatu těchto slov můžeme najít, jsou v jejich současné podobě pouze ve tvarech množného čísla. Výše zmíněné části těla jsou běžně dvě, je proto logické, že se dají použít i ve vztahu k současným slovům označujícím párovost, ačkoliv vývoj ve staroslověně a ve slovinštině je jiný (viz Kapitola 4).

Kromě toho relikty duálu nacházíme v číslovkách *dva*, *dvě*; *oba*, *obě*; *dvě stě*, protože jsou primárním prostředkem pro vyjadřování dvojnosti. Další relikty najdeme i v jiných číslovkách, o čemž bude pojednáno níže.

Koncovky typické pro dvojné číslo jsou mimo jiné v češtině nespisovné, a to ve tvarech instrumentálu plurálu obecné češtiny, jejichž použití je rozšířeno ve všech třech rodech.

### 5.1 Relikty ve skloňování slov *ruka* a *noha*

Slova *ruka* a *noha* v gramatice Václava Cvrčka patří ke deklinačnímu vzoru *žena*, obecně k substantivům ženského rodu končící se na -a (Cvrček 2015: 207). Ve staroslověně se jedná o typ a-kmenové deklinace substantiv, kde je typickým příkladem slovo жена (viz Tabulka 3).

V singuláru současné češtiny mají tato dvě slova pravidelné tvary, kdežto v plurálu současné češtiny jejich tvary vypadají takto:

| pád       | tvar slova <i>ruka</i> | tvar slova <i>noha</i> |
|-----------|------------------------|------------------------|
| Nominativ | <i>ruce</i>            | <i>nohy</i>            |
| Genitiv   | <i>rukou/ruk</i>       | <i>nohou/noh</i>       |
| Dativ     | <i>rukám</i>           | <i>nohám</i>           |
| Akuzativ  | <i>ruce</i>            | <i>nohy</i>            |

|              |                     |                     |
|--------------|---------------------|---------------------|
| Vokativ      | <i>ruce</i>         | <i>nohy</i>         |
| Lokál        | <i>rukou/rukách</i> | <i>nohou/nohách</i> |
| Instrumentál | <i>rukama</i>       | <i>nohama</i>       |

Je vidět, že v nominativu slovo *nohy* má pravidelný tvar, zatímco tvar *ruce* je reliktem dvojného čísla. Ve staroslověně nominativ duálu u slova жена vypadal jako женѣ, přičemž nastávalo střídání před velárními koncovkami, v duálu to bylo v nominativu, akuzativu a vokativu. Mimo jiné -к se měnilo na -ц, co vidíme u slova рѣка s nominativem duálu рѣцѣ ve staroslověně, stejně jako u slova *ruka* s nominativem plurálu *ruce* v češtině (Bartoň 2019: 9).

Co se týče genitivu, jsou možné dvě varianty u obou slov. Aby bylo možné posoudit, zda jsou oba tvary stejně časté a zda jsou používány ve stejných kontextech, obrátíme se na jazykový korpus. Následující výzkum o českých reliktech duálů je proveden skrze vyhledávání v textech v Českého národního korpusu.

Podle Českého národního korpusu verze syn8 je výskytů v genitivu plurálu tvaru *ruk* 245, tvaru *rukou* – 6 431, proto formu *rukou* můžeme potkat přibližně 26krát častěji než *ruk*. Co se týče tvarů slova *noha*, možnost *noh* se vyskytuje 1 604krát, možnost *nohou* pak 45 262krát, což je přibližně 28krát častěji. Při zadávání dotazů v korpusu je důležité také dodatečně zadávat pád a číslo. Jinak by se výskyty slov *ruka* a *noha* nevztahovaly pouze na genitiv plurálu, ale také na lokál plurálu nebo i na instrumentál singuláru.

Ve Čvrčkově Mluvnici u tvarů *ruk* a *noh* lze vidět poznámku ojedinele (pod 1 % případů), kdežto tvary *rukou* a *nohou* jsou uvedeny s poznámkou vždy (nad 99 % případů) (Cvrček 2015: 235).

Z poznámek Cvrčka a hledání v korpusu vyplývá, že tvary, kde se zachovávají duálové koncovky, jsou mnohem frekventovanější než ty, které nabyly koncovky z čísla množného.

Dativ se neliší od normativních koncovek deklinačního vzoru *žena*.

Akuzativ je stejný jako nominativ, a proto tady platí všechny stejné poznámky.

Vokativ se v tomto případě také shoduje s nominativem, jak je tomu v plurálu vždy a ve všech skloňovacích typech.

V lokálu je situace zajímavější tím, že jako v genitivu, jsou zde možné dvě varianty. Pro vizualizaci frekvence těchto tvarů se můžeme obrátit na korpus.

Podle Českého národního korpusu tvar *rukou* je v lokálu plurálu představen 487 404 výskyty, kdežto tvar *rukách* – 28 106 výskyty. První tvar se tak používá v češtině prakticky 17,5krát častěji než druhý. Tvar *nohou* v lokálu plurálu uvidíme 40 332krát, tvar *nohách* se ale vyskytnul 19472krát. Druhý tvar můžeme v češtině vidět skoro dvakrát méně než první tvar.

Václav Cvrček píše, že se tvary *rukách* a *nohách* objevují někdy (10–35 % případů), *rukou* a *nohou* v lokálu plurálu často (65–90 % případů) (Cvrček 2015: 235).

Znamená to, že duálové koncovky převládají v současné češtině ve srovnání v koncovkami typickými pro plurál, ovšem zdaleka ne tak výrazně jako v předchozích případech.

V instrumentálu obě slova mají koncovku *-ama*. Stejnou koncovku měla a-kmenová deklinace (feminina na *-a*, viz Tabulka 3) ve staroslověněštině v duálu v dativu a instrumentálu. Proto je to též přímý relikv dvojnásobného čísla.

V češtině se ale objevují i hyperkorektní tvary *rukami* a *nohami*. Český národní korpus pomáhá zjistit, že tvar *rukami* se vyskytuje pouze 158krát oproti 110 108krát tvaru *rukama*. 1 494 výskytů v korpusu má hyperkorektní tvar *nohami*, kdežto 75 862 výskytů tvaru *nohama*. Při takových hyperkorektních tvarech se i další jmenné slovní druhy vyskytují se zakončením *-mi*, nikoli *-ma*: *se svázanými nohami*, *se založenými rukami*, *pod jejími rukami*.

Cvrček také ukazuje na to, že tvary *rukama* a *nohama* uvidíme vždy, ale tvary *rukami* a *nohami* jen ojediněle (Cvrček 2015: 235).

## 5.2 Relikty ve skloňování slov *oko* a *ucho*

Václav Cvrček v Mluvnici současné češtiny řadí obě slova ke vzoru *město*, ke kterému patří substantiva ve středním rodu s koncovkou *-o* v nominativu singuláru (Cvrček 2015: 225). Je to o-kmenová deklinace staroslověnských neuter, typ skloňování slovo *лѣто* (viz Tabulka 2).

Jednotné číslo slov *oko* a *ucho* se neliší od slova *město*. Mají totiž skoro stejné koncovky jako o-kmenová deklinace ve staroslověněštině (viz Tabulka 2) pouze s málo změnami, přestože v samotné staroslověněštině se tato dvě slova skloňovala jako substantiva s-kmenové deklinace v souladu se slovem *тѣло* (viz Tabulka 14), jehož genitiv singuláru zněl *тѣлесе*, slova *oko* a *oyxo* se skloňovala stejně, měla totiž tvary *очеce* a *oyшеce* v genitivu. V duálu se jejich formy však přiklání k i-kmenové deklinaci, tedy

k typu *кость* (viz Tabulka 10) (Bartoň 2019: 25). Píše o tom i Gebauer v Historické mluvnici jazyka českého (Gebauer 1960: 358). V plurálu odlišnosti už nalezneme. Tvary množného čísla jsou následující:

| pád          | tvar slova <i>oko</i> | tvar slova <i>ucho</i> |
|--------------|-----------------------|------------------------|
| Nominativ    | <i>oči</i>            | <i>uši</i>             |
| Genitiv      | <i>očí</i>            | <i>uší</i>             |
| Dativ        | <i>očím</i>           | <i>uším</i>            |
| Akuzativ     | <i>oči</i>            | <i>uši</i>             |
| Vokativ      | <i>oči</i>            | <i>uši</i>             |
| Lokál        | <i>očích</i>          | <i>uších</i>           |
| Instrumentál | <i>očima</i>          | <i>ušíma</i>           |

Staroslověnské tvary v duálu obou slov uvádí Bartoň v úplnosti ve své učebnici:

| pád          | tvar slova <i>oko</i> | tvar slova <i>oucho</i> |
|--------------|-----------------------|-------------------------|
| Nominativ    | <i>очи</i>            | <i>оуши</i>             |
| Genitiv      | <i>очью/очию</i>      | <i>оушью/оушию</i>      |
| Dativ        | <i>очима</i>          | <i>оушима</i>           |
| Akuzativ     | <i>очи</i>            | <i>оуши</i>             |
| Vokativ      | <i>очи</i>            | <i>оуши</i>             |
| Lokál        | <i>очью/очию</i>      | <i>оушью/оушию</i>      |
| Instrumentál | <i>очима</i>          | <i>оушима</i>           |

Především je třeba připomenout, že v duálových tvarech probíhala palatalizace před koncovkami v nominativu, akuzativu a vokativu duálu, kde se původní *k* před *i* změnilo na *č*, a *ch* – na *š*. V současných formách skloňování slov *oči*, *uši* jsou koncovky duálu patrné s malými fonetickými změnami v genitivu a lokálu. Výsledky této palatalizace vidíme v celém paradigmatu těchto slov jak ve skloňování staroslověnském, tak v českém.

Protože v češtině proběhla kontrakce (kdy se spojení jako vokál + j + vokál stahovalo ze dvou slabik do jedné), vidíme ji v genitivu a stejně tak i v lokálu, kde původní *byu/iju* (jako ve tvarech slova *кость* v genitivu a lokálu duálu zněl jako *костью/костьюю* (Bartoň 2019: 18)) se stáhlo do *ú*. Potom se *ú* proměnilo na *i* (na příklad na rozdíl od

slovenštiny, kde jsou možné tvary v genitivu *očí/očů* a *uší/ušů*, ačkoliv jsou druhé tvary archaické (Sokolová 2007: 313) (viz Kapitola 4); a také na rozdíl od polštiny (Dostal 1954: 32). Takže genitiv původního dvojného čísla, dnešního množného, se rozvinul takto: очью/очию → *očů* → *očí* a оушью/оушию → *ušů* → *uší* podobně jako костью/костию → *kostů* → *kostí*.

Co se týče dativu, vlivem množného čísla nyní máme *-ím* místo primárního *-uma*. Ve staré češtině však byla ještě v obou – v dativu i v lokálu – koncovka *-ima*, byla to tehdy ještě koncovka duálu, který se ve staré češtině zachovával. Gebauer tvrdí, že když porovnáme koncovky s typem *кость*, lze pochopit, že se z původního tvaru dativu duálu *костьма* koncovka *-ima* vyvinula místo *-ьма* vlivem nominativu a akuzativu, kde máme *-i*: *oči*, *uši* (Gebauer 1960: 360). Nicméně tvar *kostima* se používá pouze v obecné češtině a nářečích.

Lokál duálu se rovná genitivu duálu.

V dativu a instrumentálu duálu jsou původně stejné koncovky, ale na rozdíl od dativu *-a* na konci koncovky zůstalo. Máme tak zakončení *-ma*, které je i u slov *ruce*, *nohy* (instrumentál plurálu *rukama*, *nohama*), a které je v obecné češtině rozšiřováno i do všech typů.

Je důležité dodat, že shodné přívlastky, které se spojují s těmito názvy částí těl, které v instrumentálu plurálu mají zakončení *-ma*, přejímají stejné zakončení místo obvyklého

*-mi*, na příklad: *těma špinavýma rukama*, *dlouhýma nohama*, *mezi čtyřma očima*, *tvýma ušima* (Cvrček 2015: 40).

Kromě toho se slova *uši* a *oči* v množném čísle shodují s rodem ženským: *modré oči*, *velké uši* místo případného *\*modrá oči*, *\*velká uši* jak by to mělo být ve středním rodu. Gebauer upozorňuje, že jsou ta dvě substantiva *oko*, *ucho* v čísle jednotném a množném kmene *-o* a rodu středního (viz Tabulka 2), kdežto v čísle dvojném, respektive množném jsou kmene *-i* a rodu ženského (viz Tabulka 10) (Gebauer 1960: 358).

Zdrobněliny jako *ručka*, *ručička*, *nožka*, *nožička*, *očko*, *očičko*, *ouško* mají pravidelné tvary (jako v typech *žena*, respektive *město*). Označují-li části těla, v instrumentálu plurálu mají koncovky dvojného čísla na *-ma*, na příklad: *svýma krátkýma nožičkama*, *malýma ručkama*.

### 5.3 Relikty ve skloňování slov *koleno*, *rameno* a *prso/prs*

Nejdříve je třeba se podívat na tvary, které tyto tři substantiva mají v současné češtině v množném čísle.

| pád          | tvar slova <i>koleno</i> | tvar slova <i>rameno</i> | tvar slova <i>prso</i> |
|--------------|--------------------------|--------------------------|------------------------|
| Nominativ    | <i>kolena</i>            | <i>ramena</i>            | <i>prsa</i>            |
| Genitiv      | <i>kolenou</i>           | <i>ramenou</i>           | <i>prsou</i>           |
| Dativ        | <i>kolenům</i>           | <i>ramenům</i>           | <i>prsům</i>           |
| Akuzativ     | <i>kolena</i>            | <i>ramena</i>            | <i>prsa</i>            |
| Vokativ      | <i>kolena</i>            | <i>ramena</i>            | <i>prsa</i>            |
| Lokál        | <i>kolenou/kolenech</i>  | <i>ramenou/ramenech</i>  | <i>prsou</i>           |
| Instrumentál | <i>koleny</i>            | <i>rameny</i>            | <i>prsy</i>            |

Protože v nominativu singuláru mají tato slova koncovku *-o*, podle typu skloňování substantiv staroslověnštiny patří k o-kmenové deklinaci neuter (viz Tabulka 2). Nominativ těchto slov je tvarem plurálovým, nikoli duálovým, protože jinak by měl koncovku *-ě* (kterou vidíme třeba u slova *sto*, které patří k o-kmenové deklinaci také, ale ve spojení s číslovkou *dvě* objevujeme u něho duálový tvar *stě*). Takže podobně jako vzor *лѣто* má v plurálu zakončení *-a* (*лѣта*), najdeme stejnou koncovku i v současném jazyce, a to v nominativu, akuzativu a vokativu, protože se tvary v těchto třech pádech rovnají.

Podíváme-li se na genitiv, uvidíme tam koncovku *-ou*, kterou vidíme i v duálu staroslověnském: *лѣтоу*. Cvrček dává poznámku, že kromě tvaru *kolenou* (který je v češtině jen někdy) a *ramenou* (ten je zřídka) uvidíme častěji dokonce tvar *kolen* a zpravidla *ramen* (Cvrček 2015: 235). Dá se říct, že pravidelné koncovky jsou častější než ty, které jsou pozůstatky duálu. Jen spolu s častým tvarem *prsou* lze někdy vidět *prsů*.

Z plurálu je převzata koncovka dativu, totiž koncovka *-омъ* (*лѣтоmъ*), nikoli *-ома* jako v duálu (*лѣтома*). Proto máme teď *-ům*. Cvrček naznačuje také tvar *prsoum*, který se používá zřídka a je nespisovný (Cvrček 2015: 235). Tento tvar evidentně vznikl kontaminací starého genitivu-lokálu duálu a dativu plurálu, podobně jako je tomu v dalších příkladech: *dvoum*, *oboum*, *rukoum*, *nohoum*.

V lokálu u slov *koleno* a *rameno* jsou dvě možné koncovky. Obě z nich najdeme ve staroslověnském paradigmatu: *-ou* v duálu (*лѣтоу*, které se však ve staroslověnštině

vyslovuje jako [-u]) a *-ech* v plurálu (лѣтъхъ). Abychom zjistili, co je častější pro češtinu, obrátíme se na korpus.

Tvar *kolenou* můžeme v korpusu vidět 13 897krát, tvar *kolenech* pouze 383krát, takže průměrně 36krát více výskytů tvaru s duálovou koncovkou *-ou*. Tvar *ramenou* se vyskytuje v korpusu 9 886krát, tvar *ramenech* 2 415krát, první varianta je tak čtyřikrát častější než varianta druhá. Potvrzuje to, že koncovky zachovávající v sobě tvary dvojného čísla jsou rozšířenější než tvary, které převzaly koncovky z čísla množného.

Kromě toho v lokálu plurálu Cvrček uvádí tvary *kolenách* a *ramenách*, které se vyskytují v mluvené češtině zejména na Moravě. Říká však, že tvar *kolenou* uvidíme vždy, tvar *ramenou* zpravidla, ale *kolenech* ojediněle a *ramenech*, stejně jako *prsech* zřídka (Cvrček 2015: 235).

Instrumentál ve většině případech ukazuje na koncovku *-y* shodnou s instrumentálem plurálu staroslověnštiny (лѣты). V mluveném jazyce ale můžeme najít i tvary s koncovkou *-ama*: *ramenama*, *kolenama*, *prsama*. V korpusu také uvidíme tvar *ramenama* 118krát a tvar *kolenama* 89krát. Jednou je v korpusu i varianta *ramenoma*, tvar, který představuje původní duálový tvar a který ještě uvádí Havránekův *Slovník spisovného jazyka českého*, ale jako zastaralý (Cvrček 2015: 235).

Jak je vidět, slovo *prso/prs* má dva tvary, a proto se může skloňovat také dvěma způsoby: když je to slovo středního rodu *prso*, tak má tvary, které jsou uvedeny výše v tabulce; když je to maskulinum *prs*, má pravidelné tvary maskulin končících na tvrdou souhlásku (u Cvrčka typ *list*). Nejsou však stejně často používány, převažuje tedy skloňování podle středního rodu s plurálovými a duálovými koncovkami podle vzorů na *-o*.

Používají-li se názvy částí těla v přeneseném významu, mají pravidelné tvary, na příklad: *vidím mastná oka na polévce*, *stůl s dřevěnými nohami*, *hodinky bez ručiček*, *taška bez uch* apod. Podle Gebauera žádný rozdíl ve skloňování ve staré češtině nebyl, slova jako *oka*, *ucha* jsou novějšího a umělého původu. Uvidíme to ve starších příkladech *džbán o dvou uších*, *oči mastnoty* atd. (Gebauer 1960: 360). Neuvádí ale, jestli se mohly duálové tvary používat i pro množné číslo, v posledním příkladu tak nenajdeme poznámku, jestli se mluví o dvou okách mastnoty, nebo se koncovky duálu rozšířily i pro plurálový význam. V moderní češtině se tyto zbytky duálu určitě používají i ve významu množného čísla, je to vidět na příklad ve frazému *mezi čtyřma očima*.

#### 5.4 Relikty ve skloňování slov *dva, dvě, oba, obě* a jiných číslovek

Uvedeme tady skloňování slov *dva, dvě* a *oba, obě*:

| pád          | tvar slova <i>dva</i> | tvar slova <i>oba</i> |
|--------------|-----------------------|-----------------------|
| Nominativ    | <i>dva, dvě</i>       | <i>oba, obě</i>       |
| Genitiv      | <i>dvou</i>           | <i>obou</i>           |
| Dativ        | <i>dvěma</i>          | <i>oběma</i>          |
| Akuzativ     | <i>dva, dvě</i>       | <i>oba, obě</i>       |
| Vokativ      | <i>dva, dvě</i>       | <i>oba, obě</i>       |
| Lokál        | <i>dvou</i>           | <i>obou</i>           |
| Instrumentál | <i>dvěma</i>          | <i>oběma</i>          |

Jak je vidět, všechny koncovky jsou stejné u obou slov.

Tvary *dva* a *oba* se používají v mužském rodě, kdežto *dvě* a *obě* v ženském. Na rozdíl od dalších slovanských jazyků (mimo jiné ruštiny a srbštiny, což uvidíme níže) jsou tyto tvary odpovídající staroslověnským, kde se *дѣва* používalo pro maskulina, *дѣвъ* pro neutra a *дѣвъ* pro neutra a *дѣвъ* pro neutra.

Staroslověnské tvary se deklinují jako zájmena *тъ, та, то* (viz Tabulka 19).

Je patrné, že čeština převzala všechny tvary těchto dvou číslovek z praslovanštiny. Praslovanské poměry tady vidíme na příkladech staroslověnských koncovek. Nejsou ve spisovném paradigmatu dvojného čísla stopy jiných čísel.

V nominativu se shodují s nominativem plurálu dalších jmen (*ti dva studenti*), v genitivu s genitivem (*těch dvou studentů*), v dativu s dativem (*těm dvěma studentům*), v akuzativu s akuzativem (*ty dva studenty*), vokativ se rovná nominativu, v lokálu s lokálem (*těch dvou studentech*), v instrumentálu s instrumentálem (*těmi dvěma studenty*).

Jako hyperkorektní tvar najdeme i *dvěmi*, který má v korpusu 4 122 dokladů. Tvar *oběmi* také v současné češtině najdeme, má ale pouze 217 výskytů. Cvrček ohledně tvaru *dvěmi* říká, že se nepoužívá, u tvaru *oběmi* nedává žádnou poznámku (Cvrček 2015: 273).

Duálový tvar najdeme i v kompozitech u jednoho z kořenů jako na příklad *dvoustý, dvoutisící, dvoulůžkový, obouruční, obousměrný* atd.

Je zajímavé, že v češtině také existuje spojení *oba dva*, které se dříve psalo jako jedno slovo *obadva*. Ve všech případech, kde se to používá, by stačilo říct jen *oba*, jelikož oba tyto výrazy mají význam konečnosti počtu („všichni ze dvou“) (Cvrček 2015: 273), existují však v češtině obě možnosti, jak tento význam vyjádřit. Když toto slovní spojení

budeme skloňovat, mění se koncovky u obou slov z tohoto spojení, na příklad: *u obou dvou, mezi oběma dvěma* atd. (Cvrček 2015: 274). Takže je to také relikť duálových tvarů, který v současné češtině najdeme.

Číslovka *tři* se skloňuje jako i-kmenová substantiva v plurálu (viz Tabulka 10), proto pozůstatky duálu v jejím skloňování nejsou.

Podobně je to s číslovkou *čtyři*, která má stejné koncovky jako *tři* s výjimkou genitivu, kde se zároveň s koncovkou *-ech* vyskytuje i nulová. Cvrček ukazuje na větší frekvenci tvaru *čtyř* (99 % ve spisovné a 91 % v mluvené češtině) (Cvrček 2015: 274).

Obě číslovky *tři* a *čtyři* se shodují jako u číslovky *dva, dvě*.

U dalších číslovek vidíme pozůstatky duálu ve *dvě stě*, kde slovo *sto* je v duálovém tvaru. Jelikož se skloňuje podle o-kmenové deklinace neuter (vzor *лѣто*, viz Tabulka 2), najdeme u nich v nominativu duálu přímo takovou koncovku: *лѣтѣ*. Protože je *dvě stě* tvořeno ze dvou číslovek (*dvě* a *stě*), v dalších pádech se skloňují tak, že *dvě* má svoje tvary, které jsou probírány výše, ale *stě* už má koncovky množného čísla s výjimkou akuzativu a vokativu, které se shodují s nominativem. Máme tak následující paradigma: *dvě stě, dvou set, dvěma stům, dvě stě, dvou stech, dvěma sty*. S dalšími jmennými tvary se shodují jako po číslovkách od *pěti* a výše.

## 5.5 Rozšiřování duálu do obecné češtiny

V nespisovných tvarech českého jazyka najdeme další relikty duálu, a to v instrumentálu plurálu. Gebauer ve své Historické mluvnici jazyka českého nazývá toto zakončení vulgární (Gebauer 1960: 64). V každém deklinacním vzoru se zakončení *-ma* může používat v obecné češtině (Vykypěl 2000: 75), která je velmi rozšířená v dnešní době zejména na území Čech a západní Moravy (Cvrček 2015: 30). Právě toto zakončení v duálu měla všechna jména ve staroslověštině s výjimkou těch, která nebyla doložena. Například: *těma mýmá novýmá kamarádama, jejímá modernímá kabelkama, těma vlakovýmá nadražímá, našímá cizímá počítačema* apod.

Mezi relikty duálu ve spisovné češtině patří tvary množného čísla některých názvů částí těla, mezi kterými jsou slova *ruka, noha, oko, ucho, koleno, rameno, prso*. Kromě toho relikty lze vidět i v číslovkách *dva, oba* a v některých jejich odvozeninách. V obecné češtině vidíme další relikť, a to ve tvaru instrumentálu plurálu.

## 6 Relikty duálu v ruštině

V ruštině se duál jako kategorie zachoval ještě ve staré ruštině, která existovala u východoslovanských národů přibližně do 15. století. Duál osobních zájmen je možné na příklad potkat ještě v památkách napsaných na březové kůře ze 13. století (Жолобов 1998: 18). Od druhé poloviny 12. století do začátku 14. století se v různých typech skloňování používají pravidelné a správné tvary dvojného čísla, později pak dochází ke změnám v duálovém paradigmatu. V první polovině 14. století (též podle Žolobova) se už objevují přímé doklady začátku ztráty dvojného čísla. Objevují se tak plurálové tvary při shodě s číslovkou два, двѣ a rozpadání duálového paradigmatu. Dostál podotýká, že se styl a vrstva textu odráží na použití duálových tvarů, kterých se užívalo více a důsledněji v textech spíše literárního a knižního charakteru (Dostál 1954: 17).

Podle Žolobovova názoru začátek ztráty duálu ve staré ruštině může probíhat v první polovině 15. století, kdy se mimo jiné začaly objevovat plurálové formy ve spojení s číslovkou два, двѣ. Kromě toho v pozdním období vývoje staré ruštiny, tedy přibližně od první poloviny 14. století, najdeme v textech příklady porušení používání duálových tvarů (Жолобов 1998: 20). Na příklad ve druhé polovině 13. století byla sestavena hagiografie »Сказания о благоверном князе Михаиле и боярине его Феодоре«, v které se psalo o životě dvou světců, proto jsou duálové tvary bohatě používány a byly důležitým prostředkem pro formování takového textu. Ale již v pozdějších verzích a přepracováních této hagiografie z 14. a 15. století bylo použití tvarů dvojného čísla fakultativní. V pozdějším textu »Задонщина«, který byl vytvářen pod bezpochybným vlivem »Слова о полку Игореве« a který byl napsán na konci 14. století, se duál nepoužívá v situacích, kdy jde o dvě postavy či dva předměty, ačkoliv je v centru vyprávění páru postav, takže se dvojné číslo má vyskytovat poměrně často. Duálové paradigma se rozpadá v druhé polovině 15. století (Жолобов 1998: 22). Už v 16. století se duálové tvary zachovávají spíše v ustálených spojeních (двѣ сторонѣ) po číslovkách два a оба, nepoužívají se ale důsledně (Dostál 1954: 18).

Lingvista Nikolaj Nikolajevič Durnovo rekonstruoval pro všeslovanskou dobu v genitivu a lokálu dva typy tvarů číslovek *dva* a *oba* – podle jmenného skloňování (jako *obu*) a podle zájmenného skloňování (jako *oboju*). Ve staré ruštině se v genitivu duálu až do poloviny 13. století používaly tvary дѣвоу, обоу, které jsou tvořeny podle substantivního skloňování (vidíme tady koncovku *-oy* typickou pro substantiva v genitivu

duálu ve většině skloňovacích vzorů ve staroslověnině, viz Tabulky 1–16) (Жолобов 1998: 10).

V současné ruštině můžeme najít jiné pozůstatky dvojného čísla. Jsou to na příklad deklinační tvary číslovek *два, две, три, четыре, двести* aj., v jejich shodách s dalšími jmennými slovními druhy, které občas mění i jejich přízvuk, o čemž bude pojednáno níže, ve skloňování substantiv označujících části těla a v nominativních tvarech v plurálu.

### 6.1 Relikty duálu v názvech částí těla

Názvy párových částí těla zachovávají některé duálové tvary jako ve všech současných slovanských jazycích. Jsou to obvykle stejná slova označující části lidského těla, které má člověk pořád dvě ve většině případů. V ruštině jsou to na příklad slova jako *ухо, око*, respektive jejich tvary v plurálu.

Podle Žolobova v rané staré ruštině, tedy přibližně do 12. století, kvantitativně předmětné používání dvojného čísla má pravidelné tvary. Párová označení se skloňují v souvislosti s původními deklinačními vzory (Жолобов 1998: 13). Slova *очи, ууи* ale měla smíšené skloňování: nominativní a akuzativní tvar *очи, ууи* a genitivní a lokální tvar *очю, оуиу* souvisí s i-kmenovou deklinací (viz Tabulka 10), kdežto v dativním a instrumentálním tvaru *очима, оуиима* se rozvinul zvláštní tvar se zobecněním základně flexivního *-и-*. Duálové tvary se původně řadily do ženského rodu, tvrdí Žolobov, protože můžeme vidět v textech shodu s přídavnými jmény v ženském rodu. V singuláru a plurálu se ale tato dvě slova vztahovala k s-kmenové deklinaci (viz Tabulka 14) (Жолобов 1998: 13).

Zajímavé je, že tvary duálu u slov *ухо, око* se staly deklinačním vzorem pro další párová označení, tedy části těla, která svědčí o svérázném rozvoji dvojného čísla ve staré ruštině. Najdeme proto v doložených písemných památkách ze 12. století takové tvary jako *колѣни* místo původního *колѣнѣ*, *плещима* místo původního *плещема/плечема*. Ty se rozvinuly v období pozdní staré ruštiny. Duálové relikty se v současné ruštině u slov *плечо, колено* také zachovaly, o čemž bude řečeno později (Жолобов 1998: 13).

Slovo *око* je v současné ruštině označováno jako zastaralé (Ожегов 2014), protože se místo něj nejčastěji používá *глаз, глаза*. Podíváme se na skloňování slova *ухо* v plurálu.

| pád          | tvar slova <i>yxо</i> |
|--------------|-----------------------|
| Nominativ    | <i>yuuu</i>           |
| Genitiv      | <i>yueŭ</i>           |
| Dativ        | <i>yuaam</i>          |
| Akuzativ     | <i>yuuu</i>           |
| Lokál        | <i>yuaax</i>          |
| Instrumentál | <i>yuaamu</i>         |

Jak je patrné, celé paradigma zachovává střídání ve všech tvarech. Stejně uvidíme v dalších jazycích (alternace *x/uu* – *yxо/yuuu* v ruštině jako na příklad *ch/š* – *ucho/uši* v češtině).

Podle Ďuroviče a Giger a výše zmíněné slovo patří ke zvláštním případům skloňování substantiv středního rodu. Toto slovo se vymyká všeobecné stálosti přízvuku ve stejném čísle u neuter, podle kterého jsou neutra rozdělena do typů (Ďurovič, Giger 2020: 144). Přízvuk by měl být na stejné slabice (na kořeni, nebo na koncovce) ve všech tvarech jednoho čísla konkrétního substantiva, ale v nominativu (a proto i v akuzativu) vidíme přízvuk na první slabice, kdežto ve všech dalších pádech na druhé, která se již vztahuje na koncovku.

Nominativ má koncovku *-u*, ačkoliv je ve slovech jako *плечо* plurál stejná koncovka (*плечу*) a přízvuk na první slabice. Stejná koncovka je ve staroslověnském nominativu duálu. Akuzativ je totožný nominativu.

Genitiv má koncovku *-eŭ*, kterou můžeme vidět v podtypech *поле* – *полей*, *знание* – *знаний* stejně jako v měkkých femininech a maskulinech. Dá se předpokládat, že původní duálovou koncovku nahradila koncovka plurálová.

Žolobov také nachází rozšiřování duálových tvarů slov *очи*, *yuuu* na další substantiva, v pozdním období vývoje staré ruštiny, tedy probíhá zobecnění deklinačního vzoru těchto dvou slov do dalších označujících párovost: *яко пламени съ дымомъ носдрима его исходяща видѣти* – tedy je tvar *носдрима* použit v instrumentálu duálu s koncovkou *-има*, která je charakteristická přesně pro slova *очи*, *yuuu*, která měla v instrumentálu duálu tvary *очима*, *оушима*. V současném stavu už nenajdeme relikty dvojného čísla ve skloňování slova *ноздря*, tvar množného čísla zní *ноздри*, což je typické zakončení pro měkká substantiva ženského rodu v plurálu (Жолобов 1998: 27).

Jde-li o relikty duálu ve skloňování slova *oko*, najdeme je také pouze v plurálových tvarech, které vypadají takto:

| pád          | tvar slova <i>oko</i> |
|--------------|-----------------------|
| Nominativ    | <i>очи/очеса</i>      |
| Genitiv      | <i>очей/очес</i>      |
| Dativ        | <i>очам/очесам</i>    |
| Akuzativ     | <i>очи/очеса</i>      |
| Lokál        | <i>оках/очесах</i>    |
| Instrumentál | <i>очами/очесами</i>  |

Můžeme vidět, že první sada koncovek slov *yuuu* a *очи* je totožná, proto platí tady stejné poznámky.

Zajímavé je, že se kromě tvarů, které jsou uvedeny jako první v tabulce, používají také v plurálu tvary, v kterých je kmen slova rozšířen do *очес-*. To je srovnatelné se skloňováním substantiv s-kmenové deklinace ve staroslověněštině (jako typ тѣло, viz Tabulka 14), kam mimo jiné patřila i slova *oko*, *oyxo*, takže v množném čísle nastávalo rozšiřování kmene a stejně tak jako tvarů тѣлеса, тѣлесь, тѣлесьмъ, тѣлесьхъ, тѣлеси slova *oko* a *oyxo* měla základ *очес-* a *оушес-*.

Abychom porovnali dvě sady koncovek a viděli, která z nich se používá častěji, obrátíme se na Národní korpus ruského jazyka (rusky Национальный корпус русского языка). Všechny výzkumy v části o ruských reliktech duálu jsou provedeny v základním korpusu Národního korpusu ruského jazyka. Při vyhledávání v korpusu najdeme 4 175 výskytů tvaru *очи*, kdežto u tvaru *очеса* bylo nalezeno pouze 84 výskytů. Zkusíme-li zadat jiný tvar tohoto slova, na příklad v instrumentálu, najdeme další výsledky: tvar *очами* má 1 467 výskytů, tvar *очесами* pouze 12 výskytů.

Zajímavé je, že tvary slova *yxo* se staroslověnským základem *оушес-* se také vyskytují při vyhledávání v korpusu, ale výrazně řidčeji. Proto má tvar *yuuu* 13 267 výskytů, tvar *yueca* ale pouze 35 výskytů v textech, z nichž nejmladší je z roku 1909, naprostou většinou jsou to však texty z 18. století. Vyhledáme-li tvary v jiných pádech, uvidíme tak podobnou situaci. Na příklad v genitivu tvar *yueŭ* potkáme v korpusu 4 300krát, *yuec* však pouze 9krát.

Takže to, co vidíme ve tvarech množného čísla u slova *око*, přestože jsou všechny zastaralé, zachovává v sobě pozůstatky duálových i plurálových staroslověnských a staroruských tvarů. První sada koncovek, která se přiklání k duálovému skloňování, je však častější než sada druhá přiklánějící se k tvarům plurálovým a obsahující starou alternaci odkazující k s-kmenovým substantivům (viz Tabulka 14).

## 6.2 Relikty duálu v číslovkách

Podíváme se na skloňování číslovky *два*:

| pád          | tvar slova <i>два</i> |
|--------------|-----------------------|
| Nominativ    | <i>два, две</i>       |
| Genitiv      | <i>двух</i>           |
| Dativ        | <i>двум</i>           |
| Akuzativ     | <i>два, две</i>       |
| Lokál        | <i>двух</i>           |
| Instrumentál | <i>двумя</i>          |

Daná číslovka má stejně jako v češtině dva tvary – *два* je mužského a středního rodu, *две* je ženského, rozdíly v rodech jsou však patrné pouze v nominativu a neživotném akuzativu. Je nutné si povšimnout, že se původně ve staroslověně koncovka *-ѣ* u číslovky *два* používala také pro střední rod, v ruštině se to ale změnilo.

Co se týče genitivu, dativu a lokálu, podle Brockhause a Efrona v nich najdeme tvary dvojného čísla komplikované koncovkami zájmen jako *те-х, те-м* (stejně je u *дву-х, дву-м*) (Брокгауз, Ефрон 1893: 195). Jak bylo řečeno dříve, číslovka *дѣва, дѣвѣ, дѣвѣ* se ve staroslověně skloňovala stejným způsobem jako zájmeno *тѣ, та, то* (Tabulka 19), což se vlastně částečně zachovává v ruštině.

Instrumentál tedy zachovává maximálně podobnou duálovou koncovku, která zní *-мя*. Brockhaus a Efron ukazují, že původní duálové zakončení *-ма* se změkčilo pod vlivem instrumentálové koncovky množného čísla, která ve všech typech skloňování v ruštině vypadá jako *-ми* (Брокгауз, Ефрон 1893: 195).

Stejná poznámka platí i u číslovek *три, четыре*, v kterých najdeme totožné zakončení v instrumentálu: *тремя, четырьмя*, kde se duálová koncovka rozšířila do sémantického plurálu.

Pokud se podíváme na číslovku *оба, обе*, tam už nenajdeme relikty duálu, ačkoliv je zajímavá tím, že má dvojí tvary ve všech pádech, a to jedny pro mužský a střední rod, druhé pro rod ženský, na příklad v genitivu tyto tvary znějí takto: *обоих* v mužském a středním rodu (*обоих домов, окон*), *обеих* v ženském (*обеих женщин*), v dativu jsou to tvary *обоим* pro mužský a střední rod (*обоим домам, окнам*), *обеим* pro ženský (*обеим женщинам*) atd. Toto slovo je ojedinělým případem pro celou ruskou paradigmaticku (Ďurovič, Giger 2020: 219).

Zajímavé je, že se v některých kompozitech pořád dají najít pozůstatky starých tvarů číslovek se zakončeními typickými pro dvojné číslo. Patří sem příklady jako *обоюдный, двоюродный*, kde přední členy složenin *обою-* a *двою-* zachovávají původní duálovou koncovku.

Další relikty můžeme najít i v jiných číslovkách.

Podle Žolobova ve spojeních s číslovkou *дѣва (дѣвѣ) на десяти (двадцать)* se používal jak duál, tak genitiv plurálu. Vznik shody s genitivem plurálu je motivován přítomností slova *десять*, které vždy následovalo daný tvar.

Číslovka *двести* se skládá ze dvou částí: *две* a *сти*. První část zachovává duálovou koncovku, druhá zase má zakončení *-u*. Protože to není ani duálová koncovka, ani plurálová (v plurálu by bylo *-a*: *-ста*), není možné s naprostou jistotou tvrdit, proč je v tomto slově takové zakončení. Předpokládá se, že daná koncovka je důsledkem fonetické změny původního *-ѣ* (ve staroslověněštině tvar byl *дѣвѣ съѣѣ*), ale na základě zkoumání speciální literatury na toto téma se nepodařilo zjistit, jestli je tento předpoklad správný. Protože se obě části skloňují zvlášť jako základní číslovky, přestože ve struktuře jednoho slova (*двухсот, двумстам, двухстах, двумястами*) najdeme tvary se zbytky duálu.

Podobně je to s číslovkou *двенадцать*, u které se už skloňuje pouze zakončení celého slova (*двенадцати, двенадцатью*), avšak to, v jakém tvaru první součást zkameněla (*две-*), signalizuje duálový relik.

### 6.3 Relikty v jiných kvantifikačních spojeních

Podíváme-li se na slovní spojení číslovek *полтора, два, оба, три, четыре* se substantivy, uvidíme, že se v nominativu a akuzativu po těchto číslovkách synchronně používá tvar genitivu singuláru: *два брата, три сестры, четыре окна*. Ve skutečnosti jsou to pozůstatky dvojného čísla: ve staroslověněštině v o-kmenové deklinaci maskulin najdeme ve vzoru *рабѣ* (viz Tabulka 1) v duálu nominativu a akuzativu tvar *раба*. Totiž

stejná koncovka -a je ve výrazech jako *полтора куска, два брата, оба стола, три студента, четыре отца*. Původní tvar nominativu a akuzativu duálu u maskulin se tedy ve spojení s *два* změnil na genitiv singuláru (Běličová 1998: 31).

Původně používání tvarů dvojného čísla po číslovkách *два, оба* zaniklo v ženském deklinačním vzoru, což je patrné již ve 14. století (Жолобов 1998: 19), kdežto u mužských substantiv se pokračovalo v používání tvaru duálu v tomto případě: *два человека, два коня*. V tomto období použití duálu s mužskými substantivy nejen nezaniká, ale postupně se rozšiřuje do malého kvantitativu – při spojení s číslovkou *три*: *по три рубля, три златника*, i při spojení s číslovkou *четыре*: *на четыре года*. Rozšířilo se toto později také na ženský rod, kde máme podobný genitiv singuláru ve slovních spojeních s těmito třemi číslovkami jako *две сестры, три жены, четыре подруги*. Není to typická koncovka pro duál a-kmenové deklinace feminin, protože tam původně byla koncovka -ѣ (женѣ, viz Tabulka 3). Tři staré kvantitativy po spojení zformovaly jeden malý kvantitativ, kam patří následující číslovky: *полтора, два, оба, три, четыре*, které znamenají malé nebo omezené množství.

Na konci 18. a na začátku 19. století se rozlišují tvary substantiv po malých kvantitativech a v množném, původním duálovém čísle, tím, že mají různé přízvuky: *два, три зорода – зорода́*. Ještě v přízvukovaných textech ze 17. století uvidíme rozlišnosti nebo několik možností ve stejných tvarech: *два зода́, два зодá́, два зоды́*. Tedy v tomto období morfologický status podobných konstrukcí ještě nebyl určen, ale tyto tvary jsou determinovány svou funkční přírodou – znamenají kvantitativní řadu omezenou podle počtu (Жолобов 1998: 29).

Po ztrátě dvojného čísla se v konstrukcích s těmito číslovkami začala používat přídavná jména ve dvou možných tvarech: s koncovkou genitivu plurálu, jak to máme zachované dodnes, nebo s koncovkou nominativu duálu, totiž na příklad: *два дома новых* nebo *два дома новая*.

Už ve 14. století se objevily tvary množného čísla párových substantiv, které jsou tvořeny na základě starého duálového tvaru. Toto se zachovalo i v současné podobě ruského jazyka, a jsou to následující tvary: *колено – колени, коленям; око – очи, очей; плечо – плечи; ухо – уши, ушей*. Jde-li o přenesený význam těchto slov, tedy když neznamenaají části těla, používají se v pravidelných tvarech podle o-kmenové deklinace (viz Tabulka 2), tedy na příklad s koncovkou -а v nominativu plurálu: *колена реки* – přenesený význam, proto je tady koncovka -а, *положить руки на колени* – přímý

význam, vidíme ve tvaru zachovanou koncovku akuzativu duálu (který se rovnal nominativu). S dalšími uvedenými substantivy nejsou představeny jiné významy. Pozůstatky duálu nenajdeme ani ve slovech, které také znamenají párové části těla, na příklad: *рука – руки, нога – ноги, висок – виски, ноздря – ноздри* atd. Koncovku *-u* také najdeme i ve tvaru nominativu plurálu dalších substantiv středního rodu, na příklad: *яблоко – яблоки*, ačkoliv tady význam dvojnosti není. Tato koncovka je rozšiřována mezi všemi rody ruského jazyka, dokonce i v prvním skloňování neuter (Ďurovič, Giger 2020: 88).

Dalším projevováním významu párovosti je používání tvarů jako *бока, глаза, рога, рукава, берега*. Každé z těchto podstatných jmen také má ve svém významu párovost a setkáváme se s tím v životě obvykle v počtu dva, proto je koncovka *-a* v nich naprosto logická. Nejedná se o pravidelné tvary, jsou to zřejmě koncovky převzaté z duálu (Шведова 1980: 495–497). Najdeme je i v současné ruštině. U těchto slov relikty vidíme pouze ve tvarech nominativu a akuzativu plurálu. Taková koncovka u uvedených slov se ustálila poměrně brzo, již ve 13. století, a to nejen ve tvarech dvojného čísla, které ještě v tu dobu existovalo v jazyce, ale i ve tvarech množného čísla, jak to máme zachováno dodnes.

Koncovka *-a, -я* pro plurál mužských substantiv se rozšířila i na další příklady, přestože příklady takových slov už nemají význam duálu. Z toho tak vzniká koncovka, která je produktivní pro současnou ruštinu. Jsou to slova jako *профессор – профессора, лес – леса, доктор – доктора, дом – дома, город – города, остров – острова, сорт – сорта, корпус – корпуса, луг – луга, снег – снега, катер – катера, тополь – тополя, голос – голоса, колокол – колокола, год – года (годы), учитель – учителя, якорь – якоря, край – края, поезд – поезда* aj. Na začátku všechna cizí slova, která se dokonce později objevila v ruském jazyce, neměla koncovku nominativu plurálu *-a, -я*. Mezi nimi jsou taková slova jako *катер – катеры, корпус – корпусы, профессор – профессоры* a další. Kdybychom se podívali na jiné slovanské jazyky, v žádném z nich bychom nenašli takovou koncovku v uvedeném tvaru (Běličová 1998: 124).

Vysvětlení tohoto najdeme mimo jiné v tom, že už v 16.–17. století se koncovka *-a, -я* rozšiřuje i do takových slov, která obecně neznamenají něco párového, předměty s takovou koncovkou se také často vyskytují i v množném čísle, tedy v počtu větším než dva. Michail Vasiljevič Lomonosov ve své knize »Российская грамматика« z roku 1755 píše o takových příkladech v mluvené řeči: »Нѣкоторые вмѣсто ы или и въ окончаніи

именительного множественного принимают а: берегъ, береги и берега; лугъ, луги и луга; лѣсъ, лѣсы и лѣса; островъ, острова и острова; снѣгъ, снѣги и снѣга; стругъ, струги и струга; колоколь, колоколы и колокола; одно только а имѣютъ: рогъ, рога; бокъ, бока; глазъ, глаза.» (Ломоносов 1755: 87) Totiž za jeho časů, v polovině 18. století se tvary jako *береги, луги, леса, острова, снега, струги, колоколы* běžně používaly, ale tvary *боки, глаза, роги* se už nevyskytují.

Podle vyhledávání v základním korpusu Národního korpusu ruského jazyka se tvar *леса* používal přibližně do poloviny 18. století, kdežto tvar *леса* najdeme v textech od roku 1682 do současnosti. Tvar *домы* najdeme přibližně do roku 1860, ale tvar *дома* – od 17. století do současné doby. Podobně tvar *городы* se vyskytuje do roku 1810, tvar *города* však od 17. století do současnosti. Vidíme tedy podle uvedených příkladů, že se koncovka *-а, -я* začíná vyskytovat u těchto slov asi v 17. století, v 18. století nabývá širšího používání v jazyce a tvary na *-а, -я* koexistují se staršími tvary končícími na *-ы, -и*. Jinak v 19. století formy se staršími koncovkami *-ы, -и* pomalu začínají mizet, ve 20. století se nevyskytují u uvedených slov vůbec, zbývá tak jediná možná koncovka *-а, -я*.

Tyto koncovky začaly převládat podle analogie, kdy změna nastává podle některých tvarů slova nebo některých skupin slov v jazyce. Analogii zde vidíme v tom, že potenciálně v 16.–17. století ve všech slovech mužského rodu v nominativu plurálu začíná mít vliv tato nevelká skupina slov typu *глаза, бока, берега, бока*, která má koncovku *-а* dvojného čísla ještě ze staré ruštiny, v kterých se ale zmíněná koncovka používá ze zcela jasných důvodů – protože se v běžné mluvě vyskytují nejčastěji ve významu páru a v běžném životě se setkávají nejčastěji v páru.

Kromě toho dnes platí v podobných příkladech tzv. pravidlo neboli kategorie osvojenosti (категория освоенности), o které psal Zaliznjak ve stati »Механизмы экспрессивности в языке« (Зализняк 2012: 650-664). Znamená to, že s vysokou pravděpodobností slova, která znamenají něco již blízkého a dobře známého rodilému mluvčímu jazyka, nabydou v ruštině trochu jiný přízvuk a jiné gramatické tvary než většina dalších slov podobného skloňování v tomto jazyce. V ruském jazyce tedy přízvuk ve slově podléhá změnám přesně kvůli kategorii osvojenosti. Pravidlo zní tak, že slova osvojená nejspíše budou mít přízvuk na koncovce, ale slova neznámá, neobvyklá, jsou totiž ve většině případů slova přejatá, budou mít stálý přízvuk na základě slova ve všech tvarech. Taková změna v přízvuku je jedním ze základních mechanismů formování žargonu. Můžeme na příklad porovnat ve slovech spisovné přízvuky s tím, který potkáme

v žargonu profesionálů: *тóрты, тéксты, кáбели, пóлисы, догoвóры, кóды, редáкторы, крéмы, фáкелы, дéмбели* – to jsou tvary spisovné; *тортá, текстá, кабелá, полисá, договорá, кодá, редакторá, кремá, факелá, дембелá* – tady v tvarech žargonu. Podle Zaliznjaka taková koncovka plní funkci pozice shora dolů u mluvčího, neboli to, že je mluvčí ve vyšší poloze než zmiňované objekty, lidé a události, ale také než jeho posluchači. Kromě toho to může znamenat, že mluvčí patří k nějaké prestižní skupině, ke které ostatní posluchači nebo většina nepatří. V běžné mluvě se to stává spontánně. Stalo se tedy tak, že zakončení *-a* je přízvučné. Přesně proto se právě ono stalo koncovkou, která ukazuje na kategorii osvojenosti.

Jak se často stává v jazyce, když jedno slovo má dva tvary se stejným významem, rozdíl je mezi nimi obvykle stylistický. Staré tvary na *-ы, -и* zůstávají pouze ve vysokém stylu a kontextech, které se neobjevují často. Na příklad *корпус* je termínem v biologii (proto je tady koncovka *-ы*: *корпусы животных*), v jiném významu už se bude používat koncovka *-а*: *корпуса зданий; отцы наши пастыри и учителя* je citát z Bible, ve frázi *учителя в школе* má slovo *учитель* obecnější význam. Různé koncovky mohou rozlišovat i význam slova: *пропуски занятий* ve významu nepřítomnost a *пропуска для охраны* ve významu propustka; *ордена и медали* ve významu řád a *монашеские ордены* ve významu řehole; *рода занятий* znamenají druh, *рода глаголов* – rod, *роды ребёнка* znamenají porod atd.

Relikty duálu v současné ruštině můžeme vidět v plurálových tvarech slov *око* a *ухо*, ve tvaru nominativu plurálu některých substantiv, která měla význam párovosti a obvykle se používala pro dva předměty. Ve slově *два* a jeho derivátech jsou také relikty duálu, ačkoliv slovo *оба* je už nezachovává. Po malém kvantitativu, kam patří číslovky od *полтора* do *четыре*, se také používá původní tvar nominativu duálu, přestože je podobný genitivu singuláru. Některá další substantiva mužského rodu zachovávají koncovku *-а/-я* místo obecnějšího *-и/-ы*, což je původně také reliktem duálové koncovky v nominativu.

## 7 Relikty duálu v srbštině

Ztráta dvojného čísla v srbském jazyce představovala jeden z nejdůležitějších procesů v morfologickém systému, který zanechal velké stopy ve všech slovech se skloňováním a časováním tak, že ovlivňoval zmenšení jejich flektivních paradigmat. Podle Krejčího není úplně jisté, kdy staroslověnský jazyk začal mizet z území srbských středověkých státních formací a začal se měnit na „srboslovanštinu“ (Krejčí 2014: 64) a od jakého období se tedy dá mluvit o morfologických změnách, mezi kterými je i začátek ztráty dvojného čísla v jazyce. Pojem „srboslovanština“ neboli srbsky *srpskoslovenski jezik* se vztahuje na srbskou redakci církevní slovanštiny a byl jazykem od svého zformování v 11. nebo 12. století až do 30. let 18. století (Krejčí 2014: 64). Pojem není totožný se *slavenosrbštinou* (srbsky *slavenosrpski jezik*), která se vyznačuje srbizací předchozího ruskoslovanského jazyka; slavenosrbština se vyskytuje v 18.–19. století (Krejčí 2014: 89). Milanović však tvrdí, že třetí gramatické číslo zmizelo v srbském jazyce v období od 13. do 15. století. Na začátku jen přes ztrátu dvojného významu, pak už i přes ztrátu gramatických tvarů s koncovkami dvojného čísla (Milanović 2010: 19).

Podle Milanoviće již v období Dubrovnického spisovného jazyka, který vznikl v 15. století na území západního Balkánu, duál v srbštině prakticky zmizel. Tento jazyk vznikl na základě štokavských a (i)jekavských dialektů. Pravý rozkvět literatury humanismu a renesance se odehrával v kulturních střediscích, jako byla Boka Kotorska a Dubrovnická republika, kde se srbský jazykový prostor na mnoha místech potkával s chorvatským, proto se tyto dva prostory promíchávaly ve sféře kulturní, náboženské a jazykové (Milanović 2010: 65). Tvary duálu sloves v 15. století byly velmi vzácné a ve většině případů byly převzaty z církevní slovanštiny. Již tehdy se zachovávaly pouze tvary substantiv v nominativu a akuzativu mužského a ženského rodu u číslovek *dva* a *oba*, na což ukazují charakteristické situace: s podmětem ve dvojném čísle byl přísudek v množném (оваи оба два почеше). S paukálními syntagmaty s číslovkami *tri* a *četiri* se rovněž vyskytoval tvar množného čísla podstatných jmen stejně jako v jiných slovanských jazycích (три народе, три диели, четири анђеле, четири господари) (Milanović 2010: 71).

## 7.1 Relikty v názvech částí těla

Stejně jako v dalších současných slovanských jazycích srbština zachovává zbytky duálových tvarů mimo jiné v některých názvech částí těla, a to ve tvarech slov *ruka*, *noga*, *oko*, *uho*. Podíváme se nejdříve na slova *oko*, *uho* a uvedeme jejich plurálové tvary.

| pád          | tvar slova <i>oko</i> | tvar slova <i>uho</i> |
|--------------|-----------------------|-----------------------|
| Nominativ    | <i>oči</i>            | <i>uši</i>            |
| Genitiv      | <i>očiju</i>          | <i>ušiju</i>          |
| Dativ        | <i>očima</i>          | <i>ušima</i>          |
| Akuzativ     | <i>oči</i>            | <i>uši</i>            |
| Vokativ      | <i>oči</i>            | <i>uši</i>            |
| Lokál        | <i>očima</i>          | <i>ušima</i>          |
| Instrumentál | <i>očima</i>          | <i>ušima</i>          |

Jak vidíme v tabulce, všude je zachována alternace v základu obou slov, kde před duálovou koncovkou *-i* ve dvojném čísle nastávalo střídání souhlásek *k/č* – *oko/oči* a *h/š* – *uho/uši*, které se objevuje v celém paradigmatu množného čísla. Stejně alternace najdeme u uvedených dvou slov ve všech slovanských jazycích, mezi nimiž jsou i staroslověnština (viz Tabulka 15), ruština a čeština.

Nominativ také zachovává typickou pro *i*-kmenovou deklinaci koncovku *-i* (viz Tabulka 10). Akuzativ se rovná nominativu.

Když se podíváme na genitivní tvary, uvidíme typickou koncovku pro genitiv duálu, kterou najdeme u substantiv, která se skloňovala podle *i*-kmenové deklinace. Jako ve staroslověnštině byly tvary tohoto typu se zakončením *ьju/iju* (костью/костью), stejně doloženou koncovku najdeme v srbštině s *-iju*.

Dativ, lokál a instrumentál plurálu v současné srbštině se shodují u všech slov, a koncovka *-ima*, která se ve všech třech tvarech vyskytla, je rovněž přímým reliktem duálu. Ve staroslověnštině tento tvar byl také totožný, ale pouze v dativu a instrumentálu. V *i*-kmenové deklinaci (viz Tabulka 10) tato koncovka vypadala jako *-ьма* (костьма), u slov *oko* a *oухо* však tyto tvary byly *очима* a *оушима*, totiž úplně stejně, jak to je zachováno dodnes.

V duálu se lokál vždy shodoval s genitivem, v srbském jazyce ale už neuvidíme totožnost mezi těmito dvěma pády, protože, jak již bylo řečeno, současný srbský lokál plurálu se rovná dativu a instrumentálu.

Důležité je, že v singuláru jsou substantiva *oko*, *uho* středního rodu, v plurálu jsou už však rodu ženského, shodují se tedy s dalšími jmennými slovními druhy též podle rodu ženského: *male uši*, *velike oči*.

Zajímavé je, že kromě tvaru *uho* existuje v srbštině i druhý tvar *uvo*, což je výsledkem historického fonetického procesu, kdy se *-h-* může vyskytovat v podobě *-v-*. Najdeme to i v jiných slovech v současných nářečích na Balkáně. Tvary jsou dubletní, totiž jsou gramaticky stejně správné. *Uvo* se může skloňovat v singuláru dvojím způsobem: *uva*, *uvu* atd., nebo *uveta*, *uvetu* atd. Klajn ve své Gramatice srbského jazyka říká, že se tvary s rozšiřováním kmene (jako *uveta*, *uvetu*) vyskytují v jazyce častěji (Klajn 2005: 61). Nehledě na to, že najdeme v jedné sadě koncovek možnost rozšiřování kmene o sufix *-et-*, v plurálu se i pro tvar *uvo* používají stejné tvary tvořené od základu *uš-*, jako i pro jeho dubletu *uho* (Piper, Klajn, 2013: 81). Chorvatský jazykový portál také ukazuje na tvary se základem *ušes-* v plurálu, na příklad v nominativu takový tvar vypadá jako *ušesa*. Ty jsou ale ve slovníku zaznamenány jako pejorativní a nepoužívají se často (tyto údaje byly nalezeny na Chorvatském jazykovém portálu). Toto není reliktem duálu, přestože takové rozšíření lze vidět jak v plurálu, tak v duálu, ale koncovky jsou každopádně typické pro plurál. Toto je relikť s-kmenů (viz Tabulka 14), stejně jako u slova *oko* v ruštině v dubletní duálové variantě *очeca*.

Není potřeba se dívat na celé paradigma slov *noga* a *ruka*, protože se v něm obecně duál nezachoval. Tyto dvě slova mají koncovku *-e* typickou pro substantiva ženského rodu na *-a* v nominativu plurálu: *noge*, *ruke*.

Genitiv už ale zachovává pozůstatky duálu, jelikož genitivní tvary jsou *nogu*, *ruku*. Obrátíme-li se na skloňování a-kmenové deklinace ve staroslověněštině (viz Tabulka 3), najdeme v genitivu dvojného čísla koncovku *-oy* (женой), tedy stejnou, jakou mají současné tvary.

Přestože v lokálu duálu staroslověněština měla stejnou koncovku, jakou má genitiv duálu, v srbštině už tu shodu nenajdeme, protože se lokál v množném čísle shoduje s jinými pády: dativem a instrumentálem.

Krom toho dalšími dvěma pozůstatky duálu ve slovech označujících části těla jsou substantiva *prst* a *nokat*, jejichž tvary genitivu plurálu vypadají jako *prstiju* a *noktiju*. Je

třeba podotknout, že Klajn ve své gramatice ukazuje, že pouze u slova *nokat*, kromě tvaru *noktiju*, lze najít tvar *nokata*, u slova *prst* žádná poznámka není (Klajn 2005: 58), stejná poznámka je v gramatice Klajna a Pipera (Piper, Klajn, 2013: 78). Chorvatský jazykový portál však uvádí dva tvary u slova *prst*, a to *prstiju* a *prsti*, u slova *nokat* dokonce tři možné tvary, totiž *nokata*, *nokti*, *noktiju*. Je zajímavé, že právě tato dvě slova zachovávají duálové koncovky, protože v jejich významu, na rozdíl od předchozích slov, párovost nenajdeme. Lze předpokládat analogii sémantickou, protože se jedná také o části těla.

## 7.2 Relikty duálu u jiných substantiv

V genitivu množného čísla lze vidět i další příklad použití zakončení *-u*, ačkoliv pro většinu deklinačních vzorů srbštiny je typická koncovka *-a*, pro jiné zase koncovka *-i*.

Slovo *sluga* má takovou koncovku, totiž genitiv plurálu je *slugu*. To je stejný relikv duálu, jak u výše uvedených příkladů.

U jiných substantiv ženského rodu najdeme duálové relikty ve slovech *kost*, *kokoš*, *vaš*, a také v jednom substantivu rodu mužského: *gost*. Jejich genitiv plurálu má jako výjimku zakončení *-iju*: *kostiju*, *kokošiju*, *vašiju*, *gostiju*, ačkoliv každé z těchto slov má dva možné tvary, a to také se zakončením *-i*: *kosti*, *kokoši*, *vaši*, *gosti*. Jak uvádějí Piper a Klajn, první tvary jsou častější, přestože jsou obě varianty stejně správné (Piper, Klajn, 2013: 90).

Je zajímavé, že první tři slova patří ke třetí deklinaci, kam patří substantiva ženského rodu končící souhláskou; v tomto typu skloňování je v genitivu plurálu pravidelná koncovka *-i*, kterou vidíme u těchto slov jako dubletní možnost. Slovo *gost* je však rodu mužského a skloňuje se jako maskulina končící na tvrdou souhlásku. Celkově vyniká z jeho skloňování genitiv plurálu, kde by se podle pravidla měla objevovat koncovka

*-a*, popřípadě s rozšiřováním kmene sufixem *-ov-*, jak to ve většině případů mají substantiva jednoslabičná. Taková varianta avšak vůbec není představena a vyskytuje se jako dubletní koncovka *-i* zjevně feminin třetího skloňování. Když se obrátíme na staroslověnskou gramatiku, najdeme tam poznámku k i-kmenové deklinaci ženských substantiv (viz Tabulka 10), že sem patřila i některá maskulina, mezi kterými je i slovo *гость* (Bartoň 2019: 18). Proto koncovku právě z tohoto deklinačního systému potkáme u substantiva *gost* v současné srbštině, ačkoliv motivace u této koncovky je nejasná.

Jak již bylo řečeno výše, ve třech srbských pádech v množném čísle se vyskytují stejné tvary, a to v dativu, lokálu a instrumentálu. Ve všech typech skloňování substantiv koncovka končí na *-ma*, se rozlišují pouze samohlásky, které se nacházejí před daným zakončením. Může to být koncovka *-ima* v první a třetí deklinaci: *doktorima, prijateljima, selima, polima, imenima* – příklady z první deklinace, *rečima, naočarima* – příklady z třetí deklinace, *-ama* v druhé deklinaci: *ribama, sudijama* (deklinací typy jsou uvedeny podle Klajnovy Gramatiky srbského jazyka (Klajn 2005: 50-68). Právě toto zakončení *-ma* najdeme ve všech skloňovacích typech ve staroslověněštině v dativu duálu a s ním totožném instrumentálu duálu, před nímž, podobně jako v srbštině, se v různých typech jen používaly různé samohlásky. V srbském jazyce se ale tato koncovka rozšířila z dativu a instrumentálu také do lokálu, kde se původně neobjevovala. Je možné proto říct, že taková koncovka je reliktem duálu a vyskytuje se doslovně v každém paradigmatu srbského substantiva.

To se ale nedá říct pouze o substantivech. Jestli se podíváme na další jmenné slovní druhy, respektive na přídavná jména a přivlastňovací zájmena, najdeme tam také duálové tvary. V tvrdých typech adjektiv ve staroslověněštině najdeme v dativu a instrumentálu duálu koncovku *-иима (добрыиима)*. V současné srbštině také všechna přídavná jména a přivlastňovací zájmena jsou používána s touto koncovkou, na příklad: *k dobrim/dobrima prijateljima, o dobrim/dobrima prijateljima, s dobrim/dobrima prijateljima*. Ve většině případů se používá koncovka bez *-a* na samém konci, které opadá pro zbytečnost. Zakončení *-a* se ale objeví v situacích, kdy je dané adjektivum zdůrazněno, nebo nemá po sobě substantivum, na příklad: *Bio sam tam s mojima.; Nismo govorili o engleskim filmovima, nego o francuskima*. Znovu se použití této koncovky rozšířilo i do třetího pádu – do lokálu.

### 7.3 Relikty duálu v číslovkách

Relikty duálu najdeme v deklinaci základní číslovky *dva*, která se používá v mužském a středním rodu, a *dve*, která se používá v ženském rodu.

| pád       | mužský a střední rod | ženský rod   |
|-----------|----------------------|--------------|
| Nominativ | <i>dva</i>           | <i>dve</i>   |
| Genitiv   | <i>dvaju</i>         | <i>dveju</i> |

|              |              |              |
|--------------|--------------|--------------|
| Dativ        | <i>dvama</i> | <i>dvema</i> |
| Akuzativ     | <i>dva</i>   | <i>dve</i>   |
| Vokativ      | <i>dva</i>   | <i>dve</i>   |
| Lokál        | <i>dvama</i> | <i>dvema</i> |
| Instrumentál | <i>dvama</i> | <i>dvema</i> |

Kromě tvarů uvedených v tabulce, číslovka *dva*, *dve* má i ijekavskou podobu – *dva*, *dvije*. Ačkoliv se v některých tvarech v ijekavské variantě objeví *-i-* nebo *-ij-*, koncovky a skloňování podle pádů to však neovlivňuje.

Je patrné, že koncovky této číslovky jsou různé v závislosti na rodu nejen ve tvarech nominativu a akuzativu, ale i ve všech dalších tvarech. V mužském a středním rodu totiž najdeme koncovky, které začínají samohláskou *-a-*, v ženském začínají samohláskou *-e-*. Pro všechny tři rody je zakončení ve všech tvarech stejné, ale neobvyklé je to, že jsou rozdíly v rodu i v jiných pádech, než je nominativ a akuzativ.

Tím, že se s neutry v nominativu a akuzativu, tedy i ve vokativu, používá tvar končící *-a*, nikoli *-e*, lze říct, že to není pozůstatek duálu. Původně je ve staroslověně koncovka *-ъ* (ДѢВѢ ЛѢТѢ), kterou v srbstině už nenajdeme.

Genitiv má typické zakončení pro dvojné číslo, které je doloženo rovněž u substantiv s relikty duálu, o kterých bylo pojednáno výše.

Jako všude je i v duálu, lokálu a instrumentálu zakončení na *-ma*, což je zakončením, které se vyvinulo z koncovky duálu.

Číslovka *oba*, *obe* se v srbském jazyce skloňuje úplně stejným způsobem jako číslovka *dva*, *dve*, proto v tomto případě platí stejné poznámky.

Kromě toho existuje i slovo *obadva*, *obadve*, v kterém se koncovka mění pouze v druhém kořeni. Jak je již vidět z nominativního tvaru, první část této složeniny se nemění žádným způsobem, protože i v podobě této číslovky v ženském rodu první část vypadá jako *oba-*, jako kdyby měla mužské zakončení, ačkoliv druhá část *-dve* už má typickou koncovku feminin *-e*; pouze ta druhá část se skloňuje podle pádů. Přičemž se toto slovo píše ve všech případech spolu.

Odvozeniny s kořenem *dv-* nebo *ob-* už nezachovávají tvary dvojného čísla, na příklad *dvogled*, *dvodnevní*, *dvospratnica*, *oberučke* aj., totiž jsou dva kořeny spojeny spojovacím morfémem *-o-* (jak u prvních tří uvedených příkladů). Jde-li o slovo *oberučke*,

je spojením dvou slov v původních gramatických tvarech ženského rodu *obe* + *ručke* podle rodu substantiva *ručka*. Toto slovo je však nesklonné, protože je příslovcem.

Číslovky *tri* a *četiri* se už nemění podle rodu. Jejich genitiv zní jako *triju*, *četiriju*, kde spatříme duálovou koncovku. Dativ, lokál a instrumentál vypadá jako *trima* a *četirima*, kde zase narazíme na koncovku původně duálovou.

Shoda číslovek *dva*, *tri*, *četiri*, *oba* je na první pohled a podle pravidel současného jazyka se substantivem v genitivu singuláru: *dva čoveka*, *tri žene*, *četiri sela* (Mihaljević 2014: 24). Přičemž adjektivum a přivlastňovací zájmeno v mužském a středním rodu nemá koncovku *-og/-eg*, která je typická pro genitiv, ale duálovou koncovku *-a*, na příklad: *dva moja velika sela*, *tri vesela čoveka*. Proto tady už nemáme gramatickou homonymii s genitivem. Koncovka *-a* se objevuje pouze v nominativu a akuzativu. Zajímavé je ale, že s ohledem na tendenci číslovek k nesklonnosti po předložce můžeme tento tvar najít i s významem jiných pádů, na příklad: *Dolazim s tri stara druga* místo *Dolazim s trojicom starih drugova* (Klajn 2005: 72). V ženském rodu se používá koncovka *-e* úplně jako v genitivu singuláru: *dve moje velike kuće* (v psané podobě tvary nominativu plurálu a genitivu singuláru nelze rozlišit jak v ženském, tak ve středním rodě (Klajn 2005: 83). Stejně dvě koncovky – buď *-a* pro maskulina a neutra nebo *-e* pro feminina – jsou i u plnovýznamových sloves, která tvoří přísudek ve větě, kde je podmět s číslovkou *dva*, *tri*, *četiri*, pomocné tvary slovesa *být* jsou v plurálu: *Tri ta vesela čoveka su bila tamo*. *Dve nove knjige su ležele na stolu*. O tom v gramatice píše Klajn a v tomto jsou také vidět relikty duálu (Klajn 2005: 97). Mihaljević však uvádí, že u jmenného přísudku jsou dvě možnosti, a to shoda syntaktická (*Dva mladića koja su lepa*) a shoda sémantická (*Dva mladića koji su lepi*) (Mihaljević 2014: 25). Každopádně slovesná část přísudku zůstává v množném čísle. Konstrukce s číslovkami *dva*, *tri*, *četiri*, *oba* a vícečlennými číslovkami končícími ciframi *dva*, *tri*, *četiri* je v srbské lingvistice nazývána *mala numerička množina*, *paukal* neboli *paukál*.

Co se týče tvarů slov v *paukálu*, na příkladě stejného pravidla v ruštině (viz Kapitola 6.3), podle kterého shoda *paukálu* v nominativu zdánlivě nastává s genitivem singuláru, bylo rozebráno, že jsou toto tvary nominativu duálu, které jsou stejné jako v genitivu jednotného čísla. Jde tady totiž o gramatickou homonymii (Piper, Klajn 2013: 59). Všechny ostatní pády, kromě nominativu, jsou stejné u tvarů plurálu a *paukálu*. Totožné tvary, nikoli genitiv plurálu jako v češtině, budou mít všechna čísla, jejichž

poslední cifrou je *dva*, *tri* nebo *četiri*, na příklad: *dvadeset dva velika stola*, *sto tri male ulice*, *trideset četiri nova udžbenika*.

Musíme podotknout, že ve staroslověnském jazyce podobným způsobem fungovaly i číslovky 11–19, totiž *юдинъ на десате* – *девать на десате*. U nich se skloňovala pouze první část, totiž jednotky, druhá, totiž předložka *на* a desítka zůstávaly neskloňné (Bartoň 2019: 46). V praslovanštině jsou tvořeny stejným způsobem. Přičemž počítaný předmět je gramaticky shodný v čísle s první částí složené číslovky. To znamená, že s číslovkou 11 shoda byla v singuláru, s 12 v duálu, s 13 a 14 v nominativu plurálu, s 15–19 v genitivu plurálu (Mihaljević 2014: 109).

Zajímavé je, že číslovky *dva*, *tri*, *četiri* v srbštině podléhají tendenci neskloňovat se žádným způsobem vlivem číslovek od *pet* a výše, které se neskloňují. Ze všech číslovek se tato tendence nerozšiřuje pouze na *jeden*. Podle Pipera a Klajna tvary číslovky *dva* a číslovek, které končí na *dva*, se v nepřímých pádech používají poměrně zřídka, číslovky *tri* a tvary číslovek končících *tri* ještě řidčeji, číslovky *četiri* a tvary číslovek končících *četiri* úplně zřídka (Piper, Klajn 2013: 140). Autoři uvádí, že se tyto zřídka používané tvary stávají gramatickým archaismem a ukazují na gramatickou hyperkorektnost.

V srbské lingvistice se tvary těchto tří číslovek, pokud jsou používány v neskloňné podobě ve všech pádech, nazývají *skamenjeni akuzativ* (zkamenělý akuzativ) (Piper, Klajn 2013: 98). Když se používají v neskloňné podobě v různých pádech, může se před nimi objevovat předložka, potom následuje tvar číslovky v nominativu, po něm se vyskytuje tvar genitivu singuláru (neboli jak již bylo zjištěno – tvar nominativu plurálu), na příklad: *bez dve kuće*, *s tri knjige*, *k šezdeset sedam studenta*. Po předložce častěji následuje zkamenělý akuzativ, v kontextech bez předložky se doporučuje skloňování těchto číslovek (Piper, Klajn 2013: 141). Dá se proto říct, že se nepočetné relikty duálu v číslovkách pomalu mizí, protože se v jazyce dává přednost neskloňným, zkamenělým tvarům akuzativu ve spojení s číslovkami.

Číslovka *pola*, která se používá stejně jako *polovina*, také zachovává stopy duálu ve smyslu, že se po ní částečně používá paukál, a to u jmenného členu, kdežto atribut se po ní vyskytuje ve tvaru genitivu plurálu: *Uzimala je lek svakih pola sata* (v psané podobě se tvary genitivu singuláru a genitivu plurálu neliší, a proto nelze poznat, že se jedná o paukál). To se nevztahuje na substantivní číslovku *polovina*, která na rozdíl od *pola* po sobě má vždy a jenom genitiv, protože má morfologii a syntax jako podstatná jména druhé deklinace (Piper, Klajn 2013: 148).

V číslech označujících stovky jsou tvary vypadající takto: *dvesta, trista, četiristo, petsto, šeststo, sedamsto, osamsto, devetsto*. Protože vidíme u všech stovek zakončení *-o* kromě prvních dvou, kde je *-a*, lze předpokládat, že nastalo kvůli používání zakončení *-a* pro adjektiva a zájmena se stejným zakončením po číslovkách s významem malého čísla, jako jsou *dva, tri, četiri*. Pouze tady se ta koncovka nerozšířila na *četiristo*. Kromě uvedených tvarů se stovky v srbské mluvě mohou tvořit i pomocí slova *stotina*, které se bude shodovat s předchozí číslovkou, která je součástí stovky, podle ženského rodu: *dve stotine, četiri stotine, pet stotina* atd.

Z reliktního duálu v srbské mluvě najdeme některé tvary ve skloňování některých částí těla v množném čísle, a to u slov *oko, uho, noga, ruka, prst, nokat*. V genitivu plurálu neboli původně duálu najdeme koncovky dvojnásobného čísla i u dalších substantiv jako *sluga, gost, kost, kokoš, vaš*. V číslovkách *dva, oba* jsou další relikty dvojnásobného čísla. Duálové koncovky však najdeme ve všech skloňováních substantiv i adjektiv, protože je v dativu, lokálu a instrumentálu plurálu, jejichž tvary jsou u každého slova v srbské mluvě totožné, zachováno zakončení *-ma*, které bylo typické pro dativ a instrumentál duálu. Takzvaný paukál, který následuje po číslovkách *dva, tri, četiri, oba* a částečně po *pola*, zachovává také koncovky typické pro duál, ačkoliv jsou v dnešních gramatikách kvůli ztrátě duálu nazývány koncovkami genitivu singuláru.

## 8 Závěr

Cílem této diplomové práce bylo zjistit, jaké morfologické relikty duálu se dodnes objevují ve slovanských jazycích, zvláště v češtině, ruštině a srbštině. Prostudování gramatik a příslušné odborné literatury zabývajících se touto problematikou a předvedení nalezených tvarů, koncovek a shod mezi slovními druhy umožňuje uznat stanovené cíle práce za dosažené.

V teoretické části práce byla dána definice pojmu duál, jeho významy a základní funkce v praslovanštině a demonstrace dvojného skloňování a časování na základě staroslověnského duálu jako příkladě toho, jak tato kategorie vypadala a používala se ve staré slovanštině. Byly zmíněny i dvě možnosti vývoje duálu v současné slovanštině, které byly obě ukázány, buď na základě duálového systému lužické srbštiny a slovinštiny, kde se duál zachoval dodnes, nebo na základě dalších slovanských jazyků, v kterých lze najít pouze některé relikty duálu. Největší důraz byl kladen na relikty duálu v češtině, ruštině a srbštině, kde je každý pozůstatek popsán a jejich vznik je vysvětlen.

V průběhu výzkumu bylo zjištěno, že nejvíce reliktní dvojného čísla lze nalézt v názvech párových částí těla a číslovkách, což potvrzuje domněnky stanovené na začátku práce. Je tak jisté, že jsou v češtině, ruštině a srbštině zachovány koncovky v názvech částí těla (v češtině prakticky celé skloňování slov *ruka*, *noha*, *oko*, *ucho*, částečně slov *koleno*, *rameno*, *prso* v plurálu; v ruštině jsou to slova *yuu*, *ouu*; v srbštině *oko*, *uho* a v genitivu plurálu některých dalších substantiv *noga*, *ruka*, *prst*, *nokat*, *kost*, *kokoš*, *vaš*, *gost*), ve skloňování číslovek (ve všech třech jazycích v číslovce *dva/dva/ðea* a *oba/oba/oða* nebo i některých dalších, které jsou odvozené od stejného kořene). Koncovky, které končí na *-ma* a jsou duálového původu, se rovněž objevují v srbských paradigmatech všech současných deklinačních vzorů, a to v dativu, lokálu a instrumentálu plurálu. Takové zakončení v instrumentálu plurálu je možné najít i v češtině, avšak pouze ve tvarech obecné češtiny. Koncovku *-ma* lze vidět i u adjektiv, a to buď také v obecné češtině nebo při shodě se substantivy označujícími párové části těla. V srbských substantivech jsou před *-ma* i různé vokály, které slouží k rozlišování rodů v nepřímých pádech (koncovka *-ima* je pro první a třetí deklinaci: *doktorima*, *selima*, *-ama* – pro druhou deklinaci: *ribama*, *sudijama*). Navíc se toto zakončení objevuje v adjektivech v srbštině (*-ima* pro všechna skloňování). Duál ovlivňuje i sloveso, konkrétně se to odráží na použití *l*-ového přičestí, které při shodě s podmětem, které je vyjádřeno číslovkou 2, 3, 4 a substantivem či

zájmenem v mužském či středním rodu, nabývá koncovky *-a* (*dva mlada čoveka su bila lepa*).

V oblasti zkoumání původních duálových tvarů v současných slovanských jazycích se lze zaměřit na jejich podrobnější hledání a popsání i v dalších jazycích, na které nebyla daná práce v první řadě zaměřena.

## 9 Seznam použité literatury

### Knižní zdroje:

ADAMOVIČOVÁ, Šárka. *Duál ve slovanských jazycích*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2011.

BARTOŇ, Josef. *Klasická staroslověnština (učebnice s čítankou)*. Praha: KLP, 2019.

BELIĆ, Aleksandar. *O dvojini u slavenskim jezicima*. Beograd: Srpska kraljevska Akademija, 1932.

BĚLIČOVÁ, Helena. *Nástin porovnávací morfologie spisovných jazyků slovanských*. Praha: Karolinum, 1998.

CVRČEK, Václav. *Mluvnice současné češtiny. Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum, 2015.

DERGANC, Aleksandra. *Spremembe nekaterih dvojinjskih oblik in zvez v slovenščini in ruščini*. In: Slavistična revija, 1. ročník, 209-218, 1993.

DOSTÁL, Antonín. *Vývoj duálu v slovanských jazycích, zvláště v polštině*. Praha: Československá akademie věd, 1954.

ĐUROVIČ, Ľubomír a GIGER, Markus. *Paradigmatika spisovné ruštiny: hláskosloví a tvarosloví*. Praha: Karolinum, 2020.

GARNCAREK, Piotr. *Nie licz na liczebnik. Materiały do nauczania języka polskiego jako obcego*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2009.

GEBAUER, Jan. *Historická mluvnice jazyka českého. Díl III. Tvarosloví. I. Skloňování*. 2. vydání (v NČSAV 1. vydání). Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960.

FASSEKE, Helmut. *Sorbischer Sprachatlas 2: Viehwirtschaftliche Terminologie*. Bautzen: VEB Domowina Verlag, 1968.

JAKOP, Tjaša. *Dvojinske in pluralizirane oblike v slovenskih narečjih*. In: Slavia Centralis. 1. ročník, 74-87, 2010.

JAKOP, Tjaša. *Use of dual in standard Slovene, colloquial Slovene and Slovene dialects*. In: Linguistica, 52(1), 349–362, 2012.  
<https://doi.org/10.4312/linguistica.52.1.349-362>

KAPROŃ-CHARZYŃSKA, Iwona a KAMPER-WAREJKO, Joanna. *Kształtowanie się systemu językowego w zakresie kategorii przypadku rzeczowników u dzieci 5- i 6-letnich*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2017.

KLAJN, Ivan. *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2005.

KNEZ, Mihaela, PONIKVAR, Andreja a JERMAN, Tanja. *Oblike v oblakih, Izbor slovnčnih preglednic*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2016.

KOSEK, Pavel. *Historická mluvnice češtiny I*. Brno: Masarykova univerzita, 2014.

KREJČÍ, Pavel. *Přehled vývoje jihoslovanských spisovných jazyků (Od 9. do počátku 19. století)*. Brno: Masarykova univerzita, 2014.

MIHALJEVIĆ, Milan. *Slavenska poredbená gramatika. 2. dio: Morfologija, Prozodija, Slavenska prdomovina*. Zagreb: Školska knjiga, 2014.

MILANOVIĆ, Aleksandar. *Kratka istorija srpskog književnog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2010.

ORAVEC, Ján, BAJZÍKOVÁ, Eugénia a FURDÍK, Juraj. *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984.

PIPER, Predrag a KLAJN, Ivan. *Normativna gramatika srpskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska, 2013.

SOKOLOVÁ, Miloslava. *Nový deklináčny systém slovenských substantív*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2007.

SOKOLOVÁ, Miloslava, MUSILOVÁ, Květoslava a SLANČOVÁ, Daniela. *Slovenčina a čeština (Synchronne porovnanie s cvičeniami)*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2005.

STEVANOVIĆ, Mihailo. *Savremeni srpskohrvatski jezik: gramatički sistemi i književnojezička norma*. 1. izdanje. Beograd: Naučno delo, 1969.

VYKYPĚL, Bohumil. *Dvě poznámky k vývoji české deklinace. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*. Brno: Masarykova univerzita, 2000.

БОШКОВИЋ, Радосав. *Основи упоредне граматике словенских језика. Фонетика и морфологија*. Никшић, 1990.

БРОКГАУЗ, Фридрих Арнольд и ЕФРОН, Илья Абрамович. *Энциклопедический словарь*. Санкт-Петербург: Типография И.А. Ефрона, 1893.

ЖОЛОБОВ, Олег Феофанович. *История двойственного числа и количественных конструкций в русском языке. Автореферат.* Казань: Казанский государственный университет, 1998.

ЗАЛИЗНЯК, Андрей Анатольевич. *Грамматический словарь русского языка: Словоизменение: около 100000 слов.* Москва: Русский язык, 1977.

ЗАЛИЗНЯК, Андрей Анатольевич. *Механизмы экспрессивности в языке. In: Смыслы, тексты и другие захватывающие сюжеты. Сборник статей в честь 80-летия И.А.Мельчука.* Москва: Языки славянской культуры, 650-664, 2012.

ИВАНОВ, Валерий Васильевич. *Историческая грамматика русского языка.* Москва: Просвещение, 1990.

ЛОМОНОСОВЪ, Михаилъ Васильевич. *Россійская грамматика.* Санкт-Петербургъ: Императорская Академія Наук, 1755.

МИРЧЕВ, Кирил. *Историческа граматика на българския език.* София: Наука и изкуство, 1978.

МИХАЛЬЧУКЪ, Костянинъ Петрович. *Нарѣчія, поднарічія и говоры Южной Россіи въ связи съ нарѣчіями Галичины // Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ Западно-Русскій край, снаряженной Императорскимъ русскимъ географическимъ обществомъ. Юго-Западный отдѣлъ. Материалы и изслѣдованія, собранныя д. чл. П. П. Чубинскимъ. Томъ седьмой съ тремя картами, изданный подъ наблюдениемъ чл.-сопр. П. А. Гильтебрандта.* Санкт-Петербургъ, 1872. In: *Українська мова. Хрестоматія. Книга 2.* Київ: Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2014.

МОЛДОВАН, Александр Михайлович и коллектив. *Языки мира: Славянские языки.* Москва: Academia, 2005.

СЕЛИЩЕВ, Афанасий Матвеевич. *Старославянский язык. Часть первая. Введение. Фонетика.* Москва: Государственное учебное педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1951.

СЕЛИЩЕВ, Афанасий Матвеевич. *Старославянский язык. Часть вторая. Тексты. Словарь. Очерки морфологии.* Москва: Государственное учебное педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1952.

СОБОЛЕВСКИЙ, Сергей Иванович. *Древнегреческий язык. Учебник для высших учебных заведений.* Москва: Лань, 2000.

ХАДЖИЕВА, Елена, ГАРИБОВА, Недка, ЕФТИМОВА, Андреана, ПАЦЕВА, Мирена а СЛУЦКА, Анна. *Български език за чужденци*. София: УИ Климент Охридски, 2006.

ШВЕДОВА, Наталья Юльевна. *Русская грамматика: Том I*. Москва: Наука, 1980.

### **Internetové zdroje:**

Český národní korpus [online]. [cit. 2022-03-01]. Dostupný z: <https://www.korpus.cz/>.

Hrvatski jezični portal [online]. [cit. 2022-03-13]. Dostupný z: <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=main>.

KAČALA, Ján, PISÁRČIKOVÁ, Mária a POVAŽAJ, Matej. [online]. *Oko*. Krátky slovník slovenského jazyka. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003. [cit. 2022-06-29]. Dostupný z: [https://www.juls.savba.sk/kssj\\_4.html](https://www.juls.savba.sk/kssj_4.html).

KARLÍK, Petr a VEČERKA, Radoslav [online]. *Číslo*. Nový encyklopedický slovník češtiny. 2017. [cit. 2022-06-06]. Dostupný z: <https://www.czechency.org/slovník/ČÍSLO>.

Wielki słownik języka polskiego [online]. [cit. 2022-05-25]. Dostupný z: <https://wsjp.pl/>.

Национальный корпус русского языка [online]. [cit. 2022-02-27]. Dostupný z: [ruscorpora.ru](http://ruscorpora.ru).

ОЖЕГОВ, Сергей Иванович. *Толковый словарь русского языка*. Москва: Мир и образование, 2014 [online]. [cit. 2022-03-29]. Dostupný z: <https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=18310>.